

N. Rózsa Erzsébet

**Muszlim kisebbségek Közép-Európában,
avagy Közép-Európa különlegessége**

GROTIUS E-KÖNYVTÁR
2011

Sorozatszerkesztő
Horváth Jenő

© N. Rózsa Erzsébet

© www.grotius.hu

Tartalomjegyzék

Lengyelország és a Baltikum / 9

A Cseh Köztársaság és Szlovákia / 18

Magyarország / 20

Románia / 25

Bulgária / 29

Melléklet / 38

Felhasznált irodalom / 39

Az Európai Unió nyugati államainak közvéleményét immár évek óta megosztják, elzárkózásra, befelé fordulásra készítetik az ott élő muszlim közösségek. Ugyanakkor állami szinten a bevándorlást folyamatosan szigorító törvények, intézkedések jelennek meg. Miközben Közép-Európa számára az iszlám nem idegen fogalom – a régió szinte minden állama több évszázados háborúskodás és együttélés tapasztalatával rendelkezik –, az Unió „rég” tagállamaiból begyűrűző viták, az iszlamofób érzelmek és hangulatok vitákat és indulatokat szítanak ott, ahol saját muszlim közösségek jószerével szinte nem is léteznek, vagy a tágabb közvélemény számára szinte láthatatlanok, illetve a muszlim országokból érkező bevándorlók száma még mindig csekély.¹ Ebben a helyzetben – Közép-Európában – Bulgária jelent egyedüli kivételt, ahol a muszlim – nagyrészt török – lakosság az összlakosság mintegy 12–14%-át teszi ki.

A jelen tanulmány Közép-Európa, a közép-európai EU-tagállamok² muszlim kisebbségeit, illetve befogadó környezetüket vizsgálja, de az általános megállapítások, a történelmi folyamatok a térség egészére nézve helytállóak. A tanulmány önkényesen elhatárolja a térséget az azzal évszázadokon keresztül szervesen együtt fejlődő Balkántól, részben mert arról a tanulmánykötet egy másik fejezete szól, részben mert a Balkánon egy egészen más típusú muszlim történet bontakozott ki. Bulgária bevonását a vizsgálat körébe viszont uniós tagsága igazolta.

Közép-Európa muszlim tapasztalatai jóval megelőzik Nyugat-Európáét (kivéve az Ibériai-félszigetet), hiszen a középkorig nyúlnak vissza. Ezek a tapasztalatok, szinte a kezdetektől közvetlennek mondhatók, amennyiben Közép-Európa népei az iszlámmal való évszázados együttélésre/egymás elleni harcra tekinthetnek vissza – a térség évszázadokon keresztül a *dár al-iszlám* és a *dár al-harb* folyamatosan mozgó határvidéke volt –, míg Nyugat-Európa nagy része számára a közvetlen kapcsolat a 20. század történéseinek eredménye. A történetiség, az idősíkok különbözősége mellett a közép-európai tapasztalat abban is különbözik a nyugat-európaiktól, hogy alapvetően a török népekhez, elsősorban az oszmán-törökökhöz, illetve a tatárokhoz köthető, ami lényegében meghatározza a közép-európai államok iszlám-tapasztalatainak a karakterét is: az oszmán-törökök és a tatárok iszlámja ugyanis nagyon sok tekintetben különbözik a mai Nyugat-Európában fellelhető „iszlámok” jelentős részétől (pl. a franciaországi maghrebi arabokétól vagy a nagy-britanniai pakisztániakétól, aminek okai a különböző vallásjogi iskoláknak is tulajdoníthatók).

Az iszlám több hullámban érte el Közép-Európát, de a megtelepedő muszlim közösségek gyakran eltűntek, beolvadtak a helyi lakosságba. A muszlim hatások első

¹ Erzsébet N. RÓZSA: Mediterranean Migration to New Central European Member States of the EU. Present and Future trends. *IEMed Yearbook 2007*, Institut Europeu de la Mediterrània, Barcelona, 269-272. o.

² Lengyelország, Litvánia, Lettország, Észtország, a Cseh Köztársaság, Szlovákia, Magyarország, Románia és Bulgária

megjelenéseként a kelet-európai sztyeppék népvándorlásait jelölhetjük meg. A népvándorlások során a kelet-európai sztyeppéken élő törzsek egy része muszlim volt, így a honfoglaláskor a magyar törzsekkel is érkeztek muszlimok a Kárpát-medencébe. A népvándorlás utolsó nagy hullámát a tatárjárás jelentette. Ezt a kelet felől bekövetkező nagy hódítások – kisebb mértékben az Arany Horda északon, nagyobb mértékben az Oszmán Birodalom terjeszkedése délen – követte, ami kijelölte a máig is gyakorlatilag változatlanul érvényes határokat. Míg Szlovákiától (a Felvidéktől) délre általában az oszmán-török tapasztalat az általános (a 15. századtól kezdve a 18-19. századig hosszabb-rövidebb ideig az Oszmán Birodalom részét képezték ezek a területek), ettől északra a sztyeppe felől beáramló tatárok jelentették a közvetlen muszlim kapcsolatot. (Amint az oszmán-török kapcsolatot az Egri csillagok Jumurdzsájkával, a lengyel-litván tapasztalatot a tatár Azjával³ lehet jellemezni.) Románia ebből a szempontból különleges átmenetet képez, amennyiben mind a török, mind a tatár tapasztalattal, máig jelen lévő közösségekkel rendelkezik. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a dobudzsai tatárok a Krímből érkeztek és évszázadokon keresztül oszmán-török vazallusok voltak.

Az Oszmán Birodalom visszaszorulása következtében, elsősorban az orosz-török, majd a balkáni háborúk során kerültek ismét jelentősebb muszlim kisebbségek a közép-európai országok területére. Míg az Osztrák-Magyar Monarchia területén különösen Bosznia annektálását követően jelentek meg elsősorban bosnyák muszlim közösségek, addig a balti államokba az orosz terjeszkedés és egyfajta birodalmon belüli népmozgások eredményeként kerültek közép-ázsiai, különböző török muszlim csoportok.

Közép-Európa államainak közös jellemzője a szocialista időszakban a moszkvai központ által az iszlám világ felé diktált kapcsolatrendszer, amelynek keretében bizonyos időszakokban és bizonyos relációkban kizárólagos volt a kapcsolat, míg más esetekben bizonyos mozgástér realizálódott. Ebben a rendszerben az iszlám világ általában a kiválasztott baráti „szocialista” arab országokat jelentette, illetve – átmenetileg – Afganisztánt, míg a török kapcsolat háttérbe szorult. Az ekkor megjelenő muszlimok sok szempontból új jelenség voltak, amennyiben nagy többségükben arabok, általában fiatalok és egyedülállók (diákok) voltak, akik többnyire átmenetileg (tanulmányaik idejére) tartózkodtak a fogadó országban. Azok, akik végül maradtak, többségükben családot alapítottak és integrálódtak a helyi többségi társadalomba.

Közép-Európa mai muszlim közösségeiről általában elmondható, hogy az iszlám világban hagyományosnak és megszokottnak tekintett különbségek és ellentétek (szunnita, síita, dervisrendek, szúfi irányzatok, jogi iskolák stb.) még ha formálisan meg is jelennek – a 20. század második felére, (Közép-Európában) inkább a 20. század végére jellemző népmozgások miatt –, gyakorlati jelentőségük egyelőre többnyire nincs. (Ez alól kivételnek tekinthető Románia, ahol a Fundaties Taiba és a helyi *muftiátus* közötti konfliktusba időnként még Băsescu elnök is beavatkozik.) Ennek oka részben a volt szocialista tábor egységesnek mondható gyakorlata a vallás visszaszorítására. Jóllehet ez az egyes országokban eltérő módon jelentkezett, az eredménye hasonló volt, és a vallásos közösségekben inkább az összetartozást, mintsem a széthúzást erősítette. A másik ok a muszlim közösségek csekély számában – mondhatni hiányában – keresendő, ami miatt a „közös nevező” sokkal fontosabb, mint a különbségek. Ebben a kérdésben Bulgária jelentősen eltér a többi közép-európai új EU-tagállamtól, hiszen jelentős, „honosnak” mondható muszlim kisebbséggel rendelkezik. Az iszlámon belüli különbségek azonban itt sem szembetűnőek, hiszen a hagyományos közösség

³ Henryk Sienkiewicz: A kislovag című regényének tatár szereplője.

egységesen a hanafita iskolához tartozik, azaz egységes vallásgyakorlatot folytat. Másrészt, a szocialista gyakorlat mellett a 19. században megjelenő bolgár nacionalizmus és a bolgár asszimilációs törekvések is az egység irányában hatottak és a közösség összetartását erősítették.

A Közép-Európában élő mai muszlim közösségeket tehát elsősorban nem a vallási, és gyakran nem is csak az etnikai különbségek szerint csoportosít-hatjuk. Sokkal nagyobb szerepet játszik a többségi társadalommal együttélésben eltöltött idő, illetve az integráció mértéke. Honos, azaz régóta az adott ország területén folyamatosan élő közösség nem minden országban mutatható ki, és azok is sokkal inkább etnikai, mintsem vallási alapon jelennek meg (Lengyelországban a tatárok, Romániában a tatárok és a törökök, Bulgáriában a törökök, pomákok és a roma lakosság egy része). A magyar kisebbségi törvény értelmében azok a közösségek minősülnek elismert kisebbségnek, melyek legalább száz éve Magyarország területén élnek, így a muszlimok nem számítanak közéjük. Ráadásul a Magyarországon elismert 13 kisebbség etnikai és nem vallási kisebbségnek számít. A honos muszlim kisebbségeket – ahol vannak – a többségi társadalom általában a sajátjaként, egyfajta történelmi adottságként kezeli és nem tekint rájuk veszélyforrásként.

Az újabb, a szocialista időszakban letelepedett muszlim közösségek egyrészt általában valamely szekuláris(abb) berendezkedésű országból érkeztek, másrészt a szinte teljesen szekularizált, sőt, a vallásos gyakorlatot háttérbe szorító, gyakran bármely vallással ellenséges környezetben nem gyakorolták vallásukat (nyilvánosan). Letelepedvén integrálódtak a befogadó társadalomba – leggyakrabban vegyes házasságokon keresztül –, s különösebb ellenérzést nem váltottak ki.

Közép-Európában a rendszerváltás, majd az EU-csatlakozás teremtett drasztikusan újfajta helyzetet, amikor a határok megnyílásával a térség kíváncsú tranzitútvonal lett. A legújabb betelepülési hullám/népvándorlás alapvetően két új csoportot eredményezett: az új letelepedőket és a menekülteket. Mivel azonban a legtöbb közép-európai ország EU-taggá válása után is tranzitország maradt, a menekültek még a kisszámú muszlim közösségen belül is viszonylag jelentéktelen hányadot tesznek ki. Nem beszélve arról, hogy a menekültek – a menekülttáboron kívül – vajon aktívan csatlakoznak-e valamelyik működő közösséghez.

Egy további, minden országban fellelhető csoportot jelentenek a helyi áttértek, akik elsősorban házasságuk okán áttért nők, vagy elégedetlen, kalandot, tapasztalást kereső fiatalok, akiknek a hitbuzgósága és vallásgyakorlata gyakran sokkal szigorúbb, mint akár az új bevándorlóké. „Az újonnan megtérők buzgóbbak voltak. Tudatában vannak vallásosságuknak. A dobudzsai muszlimok nem ilyenek.”⁴

A közép-európai országokban élő honos muszlimok közül egyedül a romániai és bulgáriai törököknek van anyaországa, Törökország, mely állami szinten is vállal szerepet a közösségek támogatásában. Az újabb eredetű muszlim közösségek kapcsolattartása az anyaországgal inkább egyéni jellegű, azaz leginkább családi látogatásokról van szó, és nem arról, hogy a közösség az otthoni muszlim közösséggel „közösségi szinten” ápolna kapcsolatokat. Legalábbis nem úgy, mint Nyugat-Európában: a közép-európai államokban a helyi vallási közösségek vezetői vagy helyi, a többségi nemzethez tartozó áttértek, vagy már régóta letelepedett egyének, akiknek iszlámtudományi jártasságát és ezáltal az évszázadok óta letelepedett muszlim

⁴ KOZÁK Gyula: Romániai muzulmán intézmények diskurzusa az identitásról és integrációról. *Korunk*, 2009/5, 54-60. o.

közösségek – a helyi lakosság döntően keresztény gyakorlatával keveredett – iszlámjának hitelességét kérdőjelezi meg az új muszlimok.

Az új muszlimok érkezése ugyanis – különösen ha az iszlám belső területeiről érkeztek – rávilágít egy olyan problémára, amely már történeti távlatban is jelentkezett és ma egyfajta kihívást jelent: mivel Közép-Európa általában nem volt az iszlám világ (*dár al-islám*) része, így muszlim oktatási intézmények, vallási központok sem alakultak ki. Ezért tulajdonképpen az egész térség muszlim közösségei küzdenek azzal a hiányossággal, hogy nincsenek saját iszlámtudományi képzési intézményeik – Bulgáriát kivéve. Ezért egyrészt azoknak, akik a közösségek vallási vezetését vállalják, külföldre kell menniük, mégpedig hiteles helyre; másrészt átmenetileg „behozatalra” szorul(hat)nak képzett iszlámtudósokból, ami egy sor további kérdést vet fel. Kik és honnan, milyen ideológiával jönnek, el tudják-e fogadni, hogy Közép-Európában nem számítanak a szunnita-síita különbségek, jogi iskolák,⁵ milyen háttérrel tudnak maguknak teremteni stb., ami a 2001. szeptember 11. utáni világban felveti a fundamentalizmus és terrorizmus veszélyét. Ez az egyik oka annak a tendenciának, hogy a közép-európai muszlim közösségek igyekeznek saját soraikból vezetőket képeztetni, ami a közép-európai rendszerváltásokat követően lényegesen könnyebbé vált, illetve hogy sok helyen fiatal vezetők vannak. Ugyanakkor vélhetően a helyi nyelvek is további okot jelentenek.

A régi és az új muszlim közösségek általában párhuzamosan élnek egymás mellett, nem – vagy csak átmenetileg – alkotnak egyesült közösséget. Míg a régi közösségek sok szempontból alkalmazkodtak többségi környezetük-höz, az új közösségek saját gyakorlatukat tartják az „igazi” iszlámnak, melyet egyes esetekben radikálisan is képviselnek. A többségi társadalom szempontjából azonban a különbség – a már említetteken túl – a muszlim identitás milyenségében és mibenlétében fogható fel. Azaz „... a kérdés nem az, hogy ki a muszlim, hanem hogy ki milyen mértékben és hogyan az.”⁶ Ennek a kérdésnek a megválaszolásában a vallásgyakorlat mellett olyan elemek is közrejátszanak, mint a befogadó államhoz való lojalitás, az állampolgári státusz, a befogadó országban tartózkodás időtartama stb. A honos kisebbségek integrációját/integráltságát a Romániában leírt ún. „dobrudzsai modell” mutatja be a legjobban, melyet „az etnikai, vallási hovatartozás szimbolikus volta, az intézményi beágyazottság, regionális szinten nyújtott közszolgáltatások és etnikai elzárkózás” jellemez.⁷

Ugyanakkor a helyzet fonáksága, hogy a befogadó ország joggyakorlata általában csak a régi, „konszolidálódott, besímult” iszlámot ismeri el, ők kapják az állami támogatást, míg az újonnan érkezettek „igazi”, radikálisabb iszlámja a rendszeren és az elfogadáson kívül marad. Mivel Közép-Európában a török-tatár hagyományok miatt a szunnita iszlámot (vagy valamelyik jogi iskolájának gyakorlatát) fogadták el bevett vallásnak, hasonló megkülönböztetésnek vannak kitéve a síita muszlim közösségek is, melyek értelemszerűen az új bevándorlókkal jelentek meg.

A közép-európai muszlim szervezetek, egyesületek – szintén a szocialista korszak közös hagyományaként – általában az állami adminisztráció részeként, vagy azzal szoros kapcsolatban szervezik meg a közösség működését és hivatalos képviselőtét. (Érdekes párhuzamot jelentve az iszlám világ „hivatalos, állami” iszlámjával.⁸) A megjelenési formák különbözhetnek az adott állam jogrendjének függvényében: van, ahol *muftiátus*, van ahol „egyházként” bejelentett szervezetek

⁵ Többször előfordult, hogy pl. Szaúd-Arábiából érkezett valaki a közösség vezetésére, de hamarosan távozott, mivel a helyi közösség nem fogadta be radikális vavhábita tanait és a más irányzatokat követőket kirekesztő tevékenységét. (Interjú Sulok Zoltánnal, a Magyarországi Muszlimok Egyháza vezetőjével)

⁶ KOZÁK Gyula: Romániai muzulmán intézmények diskurzusa az identitásról és integrációról i.m.

⁷ KOZÁK Gyula i.m.

⁸ Bővebben lásd például TUSKE László: Visszatérítők: Az iszlám radikalizmus gyökerei. *Magyar Narancs*. 15. évf. 33. szám, 2003. augusztus 13. <http://index.hu/kulfold/mancs815/>

alakultak, melyek mellett általában kulturális és hagyományőrző feladatokat ellátó alapítványok, egyesületek is működnek. Összességében tehát megállapítható, hogy a közép-európai muszlimok szerveződése – egyelőre legalábbis – inkább helyi szerveződések, kulturális, humanitárius és szigorúan vallásgyakorlatra létrejött kezdeményezések, amelyek kimutatható politikai ambíciókkal – már csak számarányuk miatt is – nem rendelkeznek. Bulgária kivételt képez, azonban a többségében törökök és pomákok által támogatott politikai párt (MRF) a bolgár törvények alapján tartózkodik attól, hogy magát a muszlimok/törökök pártjának nyilvánítsa.

Maga a közép-európai (honos, régi) muszlim vallásgyakorlat – a vezetőképzésnél leírtakból következően – meglehetősen sajátos képet mutat. Az évszázados kisebbségi lét egy markánsan keresztény környezetben és képzett vezetők nélkül bizonyos muszlim szabályok elhagyását, vagy meglehetősen laza értelmezését jelentette (alkoholtilalom, nők elkendőzése stb.), miközben a környezet gyakorlatának elemei beépültek a muszlim gyakorlatba (gyertyagyújtás). A legkitartóbb túlélőnek – még a szocialista „vallástalanítás” időszakaiban is – a muszlim ünnepek (*kurban bayram*⁹ és a *ramazan bayram*¹⁰) bizonyultak. A keresztény gyakorlat bizonyos elemei mellett azonban az évszázadok alatt érkező különböző etnikai csoportok hagyományainak egyes elemei is beépültek. A legszembetűnőbb ilyen gyakorlat, hogy a Romániában és Bulgáriában az alapvetően török eredetű (vagy törökként megjelölt) népesség minden évben megünnepli a *nourúzt*,¹¹ az iráni újév kezdetét. Ez egyrészt nyilván az Oszmán-Török Birodalom keleti területeiről származó, idetelepült iráni (kurd?) csoportok, illetve a sztyeppei/közép-ázsiai hagyományok hatása, másrészt a *nourúz* megünneplésének egyes elemei, mint a tűzgrás, érdekes párhuzamot jelentenek a bolgár tavaszköszöntéssel, ami vélhetőleg elősegítette a *nourúz* hagyományának továbbélését.

A sajtó híreit és a Nyugat-Európából begyűrűző, az iszlámról szóló diskurzust/vitát két folyamat befolyásolja:¹² egyrészt az iszlám és a terrorizmus összekapcsolása által gerjesztett félelmek, amelyeket a terrorizmus elleni háború még jobban tudatosított, felfokozott, másrészt az európai uniós tagsághoz kötve a bevándorlással kapcsolatos félelmek, melyeket az eddigi bevándorlási adatok – melyek tagadhatatlanul növekvő tendenciát mutatnak – nem igazolnak.¹³

Közép-Európát mindaddig elkerülték a terrormerényletek¹⁴ és radikális militáns muszlim csoportok sem működnek itt.¹⁵ Mivel a honos muszlim közösségeket a

⁹ Arabul *id al-adhá*, a birkavágás ünnepe, annak emlékére, hogy Ábrahám kész volt fiát feláldozni Istennek, aki az utolsó pillanatban a gyermeket egy báránnyal (birkával) helyettesítette (áldozati bárány). A muszlim időszámítás utolsó hónapjának 10. napja, egyben a mekkai zarándoklatot lezáró esemény.

¹⁰ Arabul *id al-fitr*, a ramadán böjti hónapot lezáró ünnep.

¹¹ http://www.divers.ro/traditii_turci_ro

¹² KOZÁK Gyula i.m.

¹³ A Földközi-tenger déli és keleti partja felől az új EU-tagállamok felé irányuló migráció adatait lásd Erzsébet N. RÓZSA: Mediterranean Migration to New Central European Member States of the EU. Present and Future trends i.m.

¹⁴ Az egyetlen kivételt Bulgária jelenti, ahol az 1984-1989 közötti bolgár asszimilációs kampányra válaszul néhány terrorcselekményre is sor került. Bár ezek a merényletek muszlim/török csoportokhoz köthetők, mivel céljaik nem a ma „szokásos” iszlamista célok (iszlám állam, a *saríá* bevezetése, hatalomátvétel) voltak, ezektől itt eltekintünk.

többségi társadalom a sajátjának, ismertnek, félelmet nem keltőnek tekinti, tulajdonképpen megteremtődött a „helyesen élő muszlimok” kategóriája. Így az igazi félelmeket a bevándorlók váltják ki, még akkor is, ha Közép-Európa változatlanul tranzit-területnek és nem végállomásnak számít, és a bevándorlók és menedéket kérők száma még a kisszámú közép-európai lakosságokhoz képest is igen csekély.¹⁵ Adott esetben ezeket a félelmeket is felhasználják az egymással a társadalom figyelméért és saját önigazolásukért küzdő muszlim csoportok.

Az újonnan érkezők szembeütköző, látható másságának forrása részben a származási hely megváltozása, a mára újra iszlamizálódott muszlim világ. Szemben a hetvenes, nyolcvanas évek szekuláris arab nacionalizmusával az iszlám világ egészéről elmondható, hogy egyfajta vallásos reneszánsz játszódik le, ami a vallásgyakorlat külsőségeiben is markánsan megnyilvánul. Azaz az innen érkezők Közép-Európában is ragaszkodnak identitásuk külső jegyeihez, ezáltal a többségi társadalom számára sokkal láthatóbbak, mint korábban letelepedett honfitársaik. Bár egyelőre csak korlátozott módon – elsősorban a nyugat-európai tendenciák hatására – megjelentek a muszlim közösségek és az iszlám ellen folytatott kampányok.

A közösség láthatóságának egyik leglátványosabb eleme az imahely, különösen a mecset lehetne, ami – ha új mecset építéséről van szó – Közép-Európában is heves vitákat vált ki a többségi társadalomban. A történelmi mecsetek esetleges ismét imahelykénti működtetése általában nem vált ki különösebb ellenérzést. De emellett a muszlim közösség kiszolgálásának egyéb, kevésbé feltűnő, ám annál szükségesebb jelei is vannak, mint pl. a *halál* hentes vagy a temető. A temető fenntartása és gondozása általában az állam vagy az önkormányzat által valamelyik muszlim közösségre bízott feladat, ami egyben az adott szervezet/közösség hivatalos elismerését is hangsúlyozza, presztízsét növeli. Ez a kérdés inkább a közösségen belül okozhat vitákat, mintsem a közösség ellen, kívülről.

A közép-európai muszlim közösségek tevékenysége – a vallásgyakorlat biztosítása mellett – alapvetően két irányban bontakozott ki. Egyrészt az iszlám békés jellegének hangsúlyozása a többségi társadalom felé, tipikusan tájékoztatás, oktatás, de világpolitikai események kapcsán akár politikai állásfoglalás formájában; másrészt segélyszállítmányok megszervezésében, ami az iszlám keretében kötelező felelősségvállalás, adakozás egy formájának fogható fel. Ilyen segélyszállítmányokat szervezett több közép-európai muszlim közösség Szudánba, Irakba, a cunami által sújtott muszlim területekre.

Lengyelország és a Baltikum

Történetileg a lengyel, litván, lett és észti muszlim kisebbségek ügyét érdemes együtt tárgyalni, amennyiben a Lengyel-Litván Fejedelemség területét egyszerre érték azonos hatások, előbb az Arany Horda és utódállamai, illetve a Krími Tatár Kánság területe felől – ezzel jelenik meg az iszlám –, majd később Oroszország terjeszkedésével. Ennek következtében ezeken a területeken a 14. századtól tatár közösségek telepedtek le és maradtak meg a mai napig – jóllehet tatár etnikai tudatuk, illetve muszlim

¹⁵ Bővebben lásd György LEDERER: Countering Islamist Radicals in Eastern Europe, CSRC discussion paper 05/42 (September 2005), 15. o.

¹⁶ Erzsébet N. RÓZSA: Mediterranean Migration to New Central European Member States of the EU. Present and Future trends i.m.

vallásosságuk, vallásgyakorlatuk gyakran elhalványult, vagy inkább a kulturális térben realizálódott. Azoknak a tatároknak a leszármazottai, akik a Lengyel-Litván Fejedelemség területén telepedtek le, ma lengyel, litván, belorusz vagy ukrán állampolgárok. Másrészt a Lengyel-Litván Fejedelemség felbomlását (1795) követően a legtöbben orosz alattvalók lettek, így vallásilag a Nagy Katalin által 1788-ban alapított krími *muftiátus* vallási igazgatása alá kerültek, melynek autoritását többnyire nem ismerték el. Oroszország kereteiben újabb muszlim etnikum – a törökök – is megjelent, elsősorban az orosz-török háború hadifoglyai. A volt szovjet balti köztársaságokban ez a közös történet egy „köztes” orosz, majd szovjet fázissal egészült ki: a cári Oroszországban, illetve a szovjet időszakban kimutatható Közép-Ázsiából, majd a szovjet közép-ázsiai tagköztársaságokból bizonyos muszlim betelepülés. Ugyanakkor ha korlátozott mértékben is, de a szovjet időszakban általános tendencia ezeken a területeken is érvényesült: megjelentek a baráti arab országokból tanulni érkező diákok, akik egy etnikailag és kulturálisan markánsan eltérő csoportot alkottak. A kelet- és közép-európai rendszerváltások, nem utolsósorban a Szovjetunió felbomlását követően vegyes etnikai és iszlámon belüli háttérrel új muszlim kisebbségek jelentek meg, melyek a honos tatár kisebbségek „kihívóivá” váltak: megkérdőjelezzik muszlimségüket és igényt tartanak azokra a forrásokra, melyeket az állami adminisztráció biztosít a „történelmi”, tatár kisebbségeknek.

Lengyelország

A lengyelországi muszlim közösség mintegy húszezer főre tehető, akik két nagy csoportra oszthatók: a több száz éve honos tatár eredetű, mintegy 5–6 ezer főt számláló közösségre, és az újonnan jöttekre, akik elsősorban arabok, bosnyákok és csecsenek, kis számban törökök, és akiknek a számát 13–14 ezerre becsülik. Mind a lengyel tatárok, mind az újonnan bevándoroltak főleg szunniták, síták csak elenyésző számban találhatók Irakból és Iránból.

A tatárok nagy része Lengyelország keleti határai közelében él, ide menekült és itt telepedett le, amikor hagyományosan lakott területeiket a II. világháború során a Szovjetunióhoz csatolták (ma Litvánia). Egy részük viszont a nyugat felől Lengyelországhoz csatolt területeken telepedett le – melyeket német lakosaik elhagytak -, illetve a nagyvárosokban. A szocialista időszakban érkezett – főleg az arab országokból származó – betelepülők vallásukat kevésbé vagy egyáltalán nem gyakorolták, így letelepülésük helyét inkább tanulási és munkakörülményeik határozták meg.

Az első tatárok az Arany Horda támadásai során ejtett foglyok voltak, akik a Litván Nagyhercegségben telepedtek le a 14. század elején. A tatár betelepülés nagy hulláma azonban Vytautas (Witold) litván nagyherceg uralkodásának idejére (1392–1430) esett. Bár még ekkor is voltak közöttük hadifoglyok, nagyobb részük az Arany Hordában dúló polgárháború elől menekült. Letelepődtek és teljesen integrálódtak új hazájukba és évszázadokon keresztül a lengyelekkel és a litvánokkal együtt harcoltak az ország védelmében a németek, oroszok, svédek, sőt, más tatárok és törökök ellen is. Szolgálatuk elismeréseképpen birtokot és kiváltságokat kaptak, szabadon gyakorolhatták vallásukat, mecseteket építhettek, helyi nőkkel házasodhattak, gyermekeiket az iszlám hitben nevelhették. Közvetlenül a király parancsnoksága alatt álltak.

A 16. századra nyelvileg teljesen asszimilálódtak, sőt, a lengyelen vagy a beloruszon alapuló sajátos szláv dialektust alakítottak ki, török és arab szavakkal tűzdelve. Vallásukat és szokásaikat azonban megőrizték. A 17. század második felében

mintegy százezren voltak. A tatárok és a törökök ellen sikeresen harcoló III. Sobieski János királytól¹⁷ (1629–1696) földet kaptak. Lengyelország függetlenségének elvesztése után a tatárok minden függetlenségi megmozdulásban részt vettek, támogatták Napóleon oroszországi hadjáratát is. Bár az I. világháborúban sok tatárt besoroztak az orosz hadseregbe, a lengyel függetlenség visszanyerését követően az 1920-as szovjet támadással szemben a lengyel hadseregben külön egységben harcoltak a szovjetek ellen.

A két világháború között a tatárok egyszerűen lengyel muszlim állampolgárok voltak és vallásuk állami elismeréséért küzdöttek. 1918-ig a lengyel tatárok a Simferopolban székelő (Oroszország, Krím-félsziget) muftinak voltak alárendelve, a *muftiátust* azonban a szovjetek 1917-ben feloszlatták. 1925-ben a lengyel tatárok megalapították a *Muszlim Vallási Uniót*, mely ma is létezik és megválasztották az első lengyel muftit Jakub Szynekiewicz személyében. A mufti székhelye Vilniusban, a Litván Nagyhercegség korábbi fővárosában volt, ahol – Varsón kívül – a legnagyobb muszlim közösség élt.

Az iszlámot hivatalosan 1936-ban ismerte el törvénnyel a lengyel parlament. A közösség vezetőjének, a muftinak a megválasztását a lengyel elnök hagyja jóvá. A mufti, az imámok és a müezzinek állami fizetést kapnak. A *vakf*-birtokok mentesültek az adóktól és illetékektől. A két világháború között 19 muszlim közösség működött Lengyelországban – mecsetekkel és temetőkkel –, melyek a *Muszlim Vallási Unió* (MVU) irányítása alatt álltak. Az imámokat és a müezzineket a mufti nevezte ki a MVU tanácsának egyetértésével. 1926-ban alakult meg a *Lengyel Tatárok Kulturális és Oktatási Szövetsége*. A két szervezet több lengyel nyelvű folyóiratot is kiadott, *Az iszlám szemléte*, a *Tatár Évkönyvet* és *A tatár életet*.

A kommunista időszakban a vallást tudatosan háttérbe szorították, a vallási intézmények működését Lengyelországban is jelentősen korlátozták. A MVU ugyan papíron továbbra is létezett, de működni nem tudott. Mufti sem volt, mivel Szynekiewicz emigrált és Nyugaton élt tovább. Más szocialista országok gyakorlatához hasonlóan – az etnikai és/vagy kulturális másság elfedésére – Lengyelországban is gyakorlattá vált, hogy az állam nem engedélyezte a muszlim névadást (vö. Bulgária, vagy Románia), így a lengyel tatárok a muszlim nevekhez hasonlóan csengő neveket adtak gyermekeiknek (Emil–Emir, Halina–Halima, Alexander–Ali stb.)

Ebben az időszakban jelentek meg elsősorban a baráti arab szocialista országokból a diákok, akik – mivel a rendszer és a kapcsolatok „szocialista” jellege alapján lettek kiválasztva – vallásukat kevésbé gyakorolták. Egyébként is ez volt az az időszak az arab világban is, amikor sokkal inkább a szekuláris arab nacionalista ideológiák érvényesültek és a vallás – átmenetileg – háttérbe szorult, különösen a „szocialista” berendezkedésű arab országokban, ahonnan a legtöbben érkeztek. Tanulmányaik befejeztével egy részük Lengyelországban telepedett le.

A rendszerváltás a lengyel muszlimok számára is lehetővé tette vallásuk szabad gyakorlását. A vallásos oktatást, melyet az állami iskolákban 1948-ban beszüntettek, 1989-ben újra bevezették, és a nagyobb muszlim lakossággal rendelkező helyeken iszlám oktatás is folyik az állam által finanszírozott módon.¹⁸ A MVU újra működni kezdett és 2003-ban új muftit is választottak Tomasz Miskiewicz személyében, aki megfelelő képzettséggel rendelkezik (Szíriában, Egyiptomban és Szaúd-Arábiában

¹⁷ Sobieski jelentős szerepet játszott Bécs török ostrom alól való felszabadításában is 1683-ban.

¹⁸ Agata S. NALBORCZYK: Islam in Poland. 600 Years of Muslim Presence. In: *Religious Freedom and its Aspects: Islam in Europe*. Centrum pre Európsku Politiku, Bratislava, 2005, 254. o.

tanult). Az imámokat azonban egyelőre külföldről hozzák, hiszen Lengyelországban nincs iszlám képzés. Több lengyel muszlim tanul már külföldön, akik a várakozások szerint majd átveszik ezeket a szerepeket. A második világháború idején 17 mecset működött Lengyelországban, többségük a mai Litvánia és Beloruszterületén. Ma mindössze két régi mecset működik, illetve egy új, melyet 1990-ben építettek Gdanskban.

Ugyanakkor a muszlim közösség aránya és összetétele megváltozott. A régi, tatár eredetű muszlim közösség kisebbségbe került az újonnan érkező muszlimokkal szemben, akik immár nemcsak diákok, hanem üzletemberek, munkavállalók vagy menekültek. Továbbá az iszlámnak olyan irányzatai is megjelentek velük, melyek eddig nem voltak jelen a lengyel muszlim közösségben, mint pl. a sía vagy az *Ahmadija*, jóllehet ezek követőinek száma igen csekély.

A lengyel állam és a muszlim közösség közötti kapcsolatokban a *Muszlim Vallásos Unió Lengyelországban* a hivatalos képviselő. A *Muszlim Vallásos Unió*nak minden lengyel állampolgárságú vagy tartózkodási engedéllyel rendelkező muszlim tagja lehet, de az Unió tevékenységében részt vehet minden más muszlim is. A muftit és a Legfelsőbb Tanácsot a *Lengyel Muszlimok Kongresszusa* választja meg 5–5 évre. Maga a Kongresszus két évente ülészik. Lengyelországban hét muszlim közösség működik, ebből négy régi közösség (Varsóban, Bialystokban, Bohonikiben és Kruszynianyanban) és három új közösség (Gdanskban, Gorzówban és Poznańban).¹⁹

A vallási szervezetek mellett több kulturális szervezet is működik, egyrészt a hagyományos tatár kisebbség, másrészt az újonnan bevándorolt muszlimok kulturális életének megszervezésére. A legrégebbi szervezet a *Lengyel Tatár Egyesület*, melyet 1926-ban alapítottak és amely alapvetően a lengyel tatár kulturális igények kielégítését szolgálja. A *Muszlim Egység Egyesület* (1989), a *Lengyelországi Muszlim Diákok Egyesülete* (1989), a *Muszlim Liga* (2003) alapvetően a szocialista időszakban, illetve a rendszerváltást követően bevándorolt muszlimok, arabok stb. kulturális szervezetei. Különösen a *Muszlim Liga* próbál az új muszlimok érdekében fellépni és a *Muszlim Vallásos Unió*val azonos státuszt elérni – hivatkozásának alapja, hogy a lengyel muszlimok nem igazi muszlimok, mivel asszonyaik nem kendőzik el magukat, nem tudják és nem ejtik jól a Koránt, és sokan közülük vasárnap járnak a mecsetbe (lévén a péntek munkanap). A régi és az új közösség közötti versengésnek egyelőre ez a legláthatóbb eleme.²⁰

Litvánia

A mintegy 3,5 milliós összlakosságú Litvániában a 2001-es népszámlálási adatok szerint 2860 muszlim él, akik közül 1679 tatárként, 185 pedig litvánként definiálta magát. (Megjegyzendő, hogy nem minden tatár azonosítja magát muszlimként, az összes tatár létszáma 3245.)²¹

A lengyelekkel közös történelem okán Litvániában is a 14. század óta vannak jelen muszlim, tatár eredetű csoportok, akik az Arany Horda területeiről, illetve a Krími Tatár Kánságból érkeztek. A török eredetű népek (akiket általában szintén tatároknak neveznek) bevándorlása a 15. század végéig tartott. A betelepülőknek három csoportja volt: a különböző török hordákból és kánságokból politikai bevándorlók, Vytautas

¹⁹ i.m. 253. o.

²⁰ u.o.

²¹ Egduenas RACIUS: The 'New Old' Islam in Lithuania. In: *Religious Freedom and its Aspects: Islam in Europe* i.m. 360. o.

(Witold) litván nagyherceg által felfogadott muszlim harcosok (14–15. század fordulóján) és a hadifoglyok. Létszámukról pontos adatok nincsenek, a feltételezések szerint számuk sosem haladta meg a tízezret és ugyanazokat a jogokat élvezték, mint a keresztények. A lengyelországiakhoz hasonlóan a litván tatárok is közvetlenül az uralkodó parancsnoksága alatt állottak. Vallásukat szabadon gyakorolhatták, vallási vezetőiket maguk választották, mecseteket építettek, melyek faszerkezetűek lévén, mára elpusztultak. A 16–18. században mintegy két tucatnyi mecset működhetett.²²

A lengyel-litván királyság felbomlásakor (1795) a legtöbb litván tatár orosz alattvaló lett, és így a krími *muftiátus* alá tartoztak, azonban annak autoritását csak vonakodva fogadták és a gyakorlatban sosem követték; kitartottak amellett, hogy kizárólagos joguk vallási vezetőik megválasztása. Amikor az első világháború után Vilnius Lengyelország része lett, és a legtöbb litván tatár lengyel állampolgár lett, az 1936-os törvény, mellyel elismerték az iszlámot, biztosította a muszlim közösségek számára az önkormányzatot és a jogot, hogy maguk válasszák vallási vezetőiket. A 20. század elején a mai Litvánia területén mindössze hat mecset állt, de a szovjet időszakban ezeket is bezárták és csak a kilencvenes évek elején nyitották meg újra. Ma négy működő mecset van Litvániában: Kaunasban, Nemezis faluban, Keturiasdesimties totriouban és Raiziaiban. Vilniusban nincs mecset, a közösség a litván tatár közösségi központban gyűlik össze.

A litván tatárok bár sikeresen ellenálltak az vallási asszimilációnak, a 17. század kezdetére elhagyták anyanyelvüket, helyette lengyelül és beloruszul beszéltek. Névleg muszlimok maradtak, az iszlám gyakorlat számos elemét elhagyták, sőt, vallásgyakorlatukba keresztény elemeket (pl. a temetéseken gyertyát gyújtanak) vagy más szokásokat építettek be: a kivétel nélkül szunnita litván muszlimok ünneplik az *Asúrát*!²³ Mindez tükröződik a litván tatárok vallásosságában, pontosabban a vallásosság hiányában: például nem kérnek vallásértelmezést, mindössze a két nagy muszlim ünnepet tartják, a *kurban bayramot* és a *ramazan bayramot*. Nem járnak mecsetbe (a pénteki imákon a mecsetekben nincsenek tatárok, csak az újonnan jött muszlimok stb.), így a mufti főleg adminisztratív feladatokat lát el, azaz különösebb kihívással az iszlámban való jártasságát tekintve nem kerül szembe. Ennek egyik oka, hogy a litván muszlimok vallási oktatása meglehetősen korlátozott volt, leginkább csak a Korán olvasására szorítkozott, hiszen semmiféle vallási oktatás nem létezett a területen, viszont az eredeti arab nyelvet nem értették, nem művelték. Az orosz és lengyel Korán-fordítások csak a 19. században jelentek meg. A Korán értelmezéséhez nélkülözhetetlen kommentárok és az imák is lengyelül vagy beloruszul voltak írva, vallásos irodalmat nem adtak ki sem a tatárok, sem a *muftiátus*, inkább Oroszországból hozták be oroszul.

A litván tatárok részlegesen a törökökkel azonosítják magukat, aminek oka lehet az is, hogy Törökország aktív érdeklődést mutat a tatárok és ügyeik iránt (török imám, török iszlám irodalom, török nyelvoktatás, török pénzen mecsetfelújítás, látogatások stb.). A honos tatárok számára muszlimságuk sokkal inkább etnikai, kulturális érték és tér, mintsem vallási szabályrendszer. Ezzel szemben a rendszerváltás után újonnan érkezett muszlimok számára az iszlám maga az életmód, mivel azonban kevesen vannak, nem nagyon kerültek a közvélemény látóterébe egészen 2001-ig, amikor is a „saját” muszlim tatárok és az újonnan érkezett muszlimok megítélésében markáns törésvonal mutatkozott. Miközben a tatárokat senki sem gyanúsította lehetséges vallási extrémizmussal és a litván (nyugati) értékekhez való lojalitásukat senki nem

²² i.m. 362. o.

²³ i.m. 364. o.

kérdőjelezte meg, az egyre növekvő számban érkező „új” muszlimok háttere és vallási hajlandósága kérdéses volt. Ez különösen két csoport esetében merült fel: az arab diákok (évente 150–200 férfi) és a csecsenek esetében, akiknek a száma néhány év alatt meghaladta az ezret. Bár a csecsenek számára indítottak egy szociális integrációs programot, ennek eredménye egyelőre ismeretlen. Néhány csecsen megalapított egy informális muszlim közösséget, amelynek célja, hogy a litvánokkal jobban megismertesse az iszlámot. Vilniusban szeretnének mecsetet építeni, ehhez külföldről kértek támogatást.

A régi és az új muszlim bevándorlók mellett említést érdemel a litvánok áttérése az iszlámra, mely ugyan csekély, de növekvő tendenciát mutat. Hivatalos adat nincs, 100 fő körül lehet²⁴, elsősorban litván nők, akiknek muszlim férjük van, illetve kalandvágyó fiatalok.

Litvániában az iszlám a kilenc „hagyományos vallás” egyike, mely állami védelmet és támogatást élvez. A litván állam azonban csak a „helyi iszlámot”, azaz a litván tatárok gyakorlatát ismeri el, melyet hivatalosan szunnita iszlámnak neveznek, ugyanakkor feltételezi, hogy a Litvániában működő muszlim vallásos szervezet a litvániai tatároké. (A litván tatár közvélemény szerint Litvániában a muszlimok tatárok és a tatárok muszlimok.) Ezért egyrészt a litván muszlimok (tatárok) amikor 1998-ben bejegyeztették az igazságügyminisztériumban a *muftiátust*, kénytelenek voltak a „szunnita” jelzőt a nevébe tenni: „*A Litvániai Szunnita Muszlimok Spirituális Központja – Muftiátus*”²⁵, másrészt a nem-tatár muszlimokat eleve kizárja az állami támogatásból.

Világos állami koncepció híján, illetve mivel a litván jogrendszer az iszlámot etnikai vallásként kezeli, kérdés, hogy az állam kit támogat: a tatárokat (mint etnikai csoportot), a tatár muszlimokat vagy a litvániai muszlimokat (szunnita muszlimokat). Ma 5 bejegyzett tatár közösség van Litvániában, melyek független szerveződések. 2000 óta a *Muftiátus* kapja az állami támogatást és osztja szét a tatár közösségek között. A közösség állami elismerése és az ettől függő állami támogatás, a tény, hogy az újonnan jötteknek nincs beleszólásuk a közösség és a *Muftiátus* ügyeibe, nincsenek képviselőik sem az elismert struktúrában, valamint hogy az új bevándorlók nem tartják a tatárokat igazi muszlimoknak, konfliktusokhoz vezetett, különösen, hogy 2002-ben a *Muftiátus* követelte, hogy minden muszlim közösség bejegyzésének előfeltétele legyen a *Muftiátus* hozzájárulása.

1998-ig a helyi muszlimoknak nem volt bajuk a külföldről jött muszlimokkal, de azzal, hogy az újonnan jöttek megkérdőjelezzék muszlimságuk hitelességét, jártasságukat a vallásban, fokozatosan megjelent az igény, hogy a mecsetekben a helyiek játsszák a főszerepet. „A mecset a helyi tatároké, nem az araboké.”²⁶ Állami szinten azonban a helyzet fordított, az új muszlimok kívül vannak az állami támogatás rendszerén. Litvániában minden működő mecsetet a tatárok irányítanak és birtokolnak, de a három gyakorló imám közül a vilnusi török. (Kaunasnak egy jól képzett imámja van, Raiziaiában egy öreg tatár látja el az imám feladatát. Nemezis faluban és a Keturiasdesimtiesben pedig a mufti szolgál imámként.) De újak és régiek között – különösen 2001 óta – az iszlám nevében jelentkező extrémizmus veszélye (vagy veszélyének percepciója) is jelentkezik. A helyi tatár közösség tart az iszlám nevében való extrémizmustól, melynek lehetséges forrását az új bevándorló muszlimokban látja.

²⁴ Egduanas RACIUS: The 'New Old' Islam in Lithuania i.m. 366. o.

²⁵ i.m. 368. o.

²⁶ Jonas Ridzvanavičius, a Litván Tatárok Közösségei Egyesületének volt elnöke. In: Egduanas RACIUS i.m. 370. o. 36. lábjegyzet

A kaunasi mecset imámja egy interjúban²⁷ azt mondta, hogy a helyi tatároknak nincsenek ilyen hajlamaik, de a mecsetjében imádkozó külföldiekről már nincs teljesen meggyőződve. (Hasonló vádaskodások más közép-európai muszlim közösségek egymáshoz való viszonyában is megjelentek. Lásd például a Magyarországról szóló részt.)

Lettország

Ma a mintegy 2,3 milliós összlakosságú Lettorszáiban élő muszlimok számát 500–10 000 közé teszik,²⁸ de hivatalos adat nem áll rendelkezésre. Az iszlám sosem volt jelentős tömegeket vonzó vallás Lettorszáiban, történeti megjelenése a lengyel-balti régió többi részéhez hasonló módon történt és a muszlim jelenlét sosem volt folyamatos.

Az első, muszlim jelenlétről szóló feljegyzések a 19. század második felében Kurföldön két²⁹, Rigában 465 muszlimot³⁰ regisztráltak. Ugyanakkor Livland és Kurföld tartományokban 1135 muszlimot jegyeztek fel, akik közül 920-an a cári hadseregben szolgáltak.³¹ Ezeknek a muszlimoknak a nagy része írástudatlan paraszt volt, akik – miután elbocsátották őket a katonai szolgálatból – elhagyták a balti tartományokat. A muszlimok megjelenését alapvetően az 1877–1878-as orosz-török háborúhoz kapcsolják, amikor is mintegy 100 török hadifoglyot telepítettek le Cēsis [Wenden] városában, akik közül harmincan az eltérő klíma miatt hamar meghaltak. A másik jellemző – ha szórványos is – betelepülési mód volt az Orosz Birodalom keretein belül más területekről érkező muszlimoké. Az első világháborúban, Törökország hadbalépése után a mai lett és észti területeken a muszlim török (tatár) lakosságot letartóztatták és deportálták Oroszország belsejébe. Az első világháborút követő függetlenségi háborúban tatárok is harcoltak a lett hadseregben.

Az első muszlim közösséget 1902-ben Rigában jegyezték be és ismerték el hivatalosan. A független Lettorszáiban a muszlim közösség autonómiát élvezett, vallási vezetőjüket maguk választották.³² A muszlim közösség ebben az időszakban 130 muszlim férfiből (kettő lett volt) és 32 nőből állt, akik közül 115 tatár és 19 török volt, de ezek a számok elsősorban a Szovjetunióban zajló események függvényében folyamatosan változtak, mivel folyamatosan érkeztek a menekültek.³³ Miközben a kisebbségek egyik csoportja eloroszosodott, a tatároknak inkább a „lettesedés” volt a jellemző. A német megszállás alatt az elnyomás a többséget és kisebbséget egyformán sújtotta. 1943-ban mindössze 40 tatárt, 35 törököt és 5 üzbéget jegyeztek fel, akik közül többen a Vörös Hadsereg német fogságba esett katonái voltak.

²⁷ i.m. 371. o.

²⁸ A 10 000 fős adat a Lettországi Muszlim Iszlám Központ szellemi vezetőjének becslése. Elena BANKS: Latvia's Muslim community reaches out. *The Muslim News*, 29-01-2004, <http://www.muslimnews.co.uk/news/news.php?article=6839>

²⁹ *Statistisches Jahrbuch für das Gouvernement Kurland für 1863*. Mitau, 1863. 199.o. idézi „Muslims”, <http://www.roots-saknes.lv/Religions/Muslims.htm>

³⁰ Az 1897-es népszámlálás adatai szerint, idézi „Muslims” i.m.

³¹ „Eastern Minorities”, Latvian Institute, http://www.li.lv/index.php?Itemid=471&id=102&option=com_content&task=view

³² Sákir Husznetdinovot 1928-ban választották meg, kinevezését a Vallásügyi Hivatal is megerősítette. 1940-ig töltötte be ezt a hivatalt, akkor Nyugatra távozott és Németországban halt meg.

³³ „Eastern Minorities” i.m.

A második világháborút és a szovjet megszállást követően több hullámban érkeztek muszlimok Lettországra: először a frontról hazatérő leszerelő katonák és családtagjaik, majd a Szovjetunió más, muszlim-lakta vidékeiről. Az 1950-es évekre 20 krími tatár élt Lettországra. Később, a jobb életszínvonal miatt a rokonság egy része is csatlakozott az itt élőkhez. 1979-ben a Lettországra élő tatárok száma 3764 fő volt, ami meghaladta az itt élő észtek számát is. A legtöbb bevándorló Rigában, illetve más városokban telepedett le.

A szovjet időszakban a lettországi muszlimok egy kicsiny, lazán összefonódó közösséget alkottak, akik vallásukat magánházaiknál tartott összejöveteleken gyakorolták. A Szovjetunió felbomlása megnyitotta a határokat, azonban a tömeges bevándorlásnak különböző intézkedések gátat vetettek, sőt, a függetlenség első éveiben inkább az elvándorlás volt a jellemző. Ekkor mintegy 5000 tatár élt Lettországra, de 1993-ban már csak 3500, azt követően azonban számuk lassan, de folyamatosan ismét emelkedni kezdett. A bevándorlást és a bevándorlók integrációját jelentősen akadályozza az a lett törvény, mely szerint az állami hivatal vállalásához elengedhetetlen a lett nyelv ismerete. Ráadásul a muszlim bevándorlók közül csak nagyon kevesen rendelkeznek lett állampolgársággal (155 tatár, 165 azeri) és csak kevesen beszélik a lett nyelvet, aminek részben az az oka, hogy a Szovjetunióban az orosz nyelv ismerete volt a mérvadó.

A rendszerváltás alatt és után a különböző etnikai hátterű muszlim kisebbségek éltek a lehetőséggel és sorra hozták létre kulturális szervezeteiket, a *Krími Tatár Kulturális Oktatási Társaságot* (21 fővel), az *Azeri Kulturális Társaságot* (27 fővel), az *Idel* (tatáruul: Volga) *Tatár Társaságot* (182 fővel), melyek célja a nemzeti nyelv és kultúra művelése volt. A kilencvenes években a tatárok megkezdtek a muszlim vallásos közösség megszervezését, melyhez később más olyan muszlim közösségek is csatlakoztak, melyek nem vesztették el etnikai és vallási identitásukat. Ma két szunnita muszlim közösség működik Lettországra, az egyik Rigában, a másik Daugavpilsben. De élnek muszlimok más városokban, Ventspilsben, Jelgavában, Jēkabpilsben, és kisebb számban Valmierában is.³⁴

Más közép-európai országokhoz hasonlóan a lettországi muszlim közösségben sem számít az etnikai hovatartozás, illetve nem jelennek meg az iszlám különböző irányzatai, annak ellenére sem, hogy a mai muszlimok között – a régióban „hagyományosnak” tekinthető tatár és török muszlimok mellett – arabok, csecsenek, illetve újonnan áttértként lettek és oroszok is vannak. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2001-ben hét, 2002-ben már csak öt iszlám szervezetet jegyeztek be, tartottak nyilván.³⁵

A közvélemény-kutatások szerint a lettek – a Lettországra élő muszlim közösség csekély száma ellenére – türelmetlenek a muszlimokkal szemben, sőt, másságukat fenyegetésnek tartják.³⁶ Igaz – teszik hozzá –, hogy ugyanez vonatkozik a cigányokra és a szexuálisan más csoportokra is. (A vizsgálatot a Regionális Fejlesztési Állami Ügynökség végezte.)

A Lett Rádióknak rendszeres azeri és tatár nyelvű műsorai vannak. A Korán letre

³⁴ „Eastern Minorities” i.m.

³⁵ Elena BANKS: Latvia's Muslim community reaches out i.m.

³⁶ A felmérés eredménye az volt, hogy nyolc városban a lakosság több mint fele nem akart muszlimok szomszédságában lakni („Latvians don't want to live in vicinity of gays and Muslims”, <http://www.christiantelegraph.com/issue3072.html>), illetve tartotta őket fenyegetésnek. Dace AKULE: Turkish EU membership from Latvia's perspective: Why should we care? <http://www.europeum.org/doc/pdf/869.pdf>

fordítása folyamatban van. Uldis Berzins költő, műfordító végzi, aki többek között törökül és arabul is tud. A fordítást a Lett Kulturális Alap (*Latvijas Kulturkapitāla Fonds*) nevű állami intézmény támogatja.³⁷

Észtország

A mintegy 1,3 milliós Észtországban³⁸ a becslések szerint 1400–14 000 muszlim él. Az egyetlen eligazodási pont a 2000. évi népszámlálás, mely szerint 1387 15 évesnél idősebb muszlim élt akkor az országban.³⁹ Maguk a muszlimok közösségük nagyságát 3500 főre becsülik. A jelenlegi muszlim közösség igen sokszínű. Az első és ma is a legnagyobb etnikai csoport a muszlimokon belül a tatárok, akik a 18. század folyamán jelentek meg Észtországban, miután az az Orosz Birodalom része lett. A tatárok második hulláma a 19. században érkezett, Lettországhoz hasonlóan az orosz-török háború után, illetve a Krímből.

A Szovjetunióba történt betagozódás után (1940) a Szovjetunión belüli belső migráció következtében a muszlim közösség növekedésnek indult, de ezzel egyidejűleg új etnikai csoportok jelentek meg: azeriek, üzbégek, kazahok és mások a Kaukázusból és Közép-Ázsiából, bár továbbra is a tatárok maradtak a legnagyobb etnikai csoport a muszlim közösségen belül. A vallásgyakorlat magánházaiknál folyt és a közösségnek nem volt vallási vezetője.

Az 1980-as évek végén a különböző etnikai közösségek elkezdték kulturális életüket megszervezni és kulturális egyesületeket létrehozni. 1989-ben a *Tatár Kulturális Társaság* megalapította az *Észt Iszlám Kongregációt*, melyet az 1993-as Egyházakról és kongregációkról szóló törvénynek megfelelően 1994-ben az észt belügyminisztérium Vallási Ügyek Hivatalában bejegyezték. Az *Észt Iszlám Kongregáció* céljai (alapszabálya) szerint se nem szunnita, se nem síita, hanem mindkettő híveit egyesíteni kívánja, csakúgy, mint a különböző etnikai háttérű muszlimokat. Ennek az oka az volt, hogy míg a legnagyobb számban jelen lévő tatárok szunnita muszlimok, addig a második legnépesebb közösséget a síita azeriek alkották.

1995-ben a közösség formális egysége megbomlott, amikor egy 13 fős csoport bejegyeztette az *Észt Muszlim Szunnita Kongregációt*. Az új közösség alapítása a közösségen belüli személyi vitákra és etnikai különbségekre vezethető vissza. 2002 óta azonban mindkét közösség a tatár Ildar Muhammedsint ismeri el spirituális vezetőjének, akinek a képzettsége megkérdőjelezhetetlen, hiszen tanulmányait Szaúd-Arábiában, a Medinai Iszlám Egyetemen végezte.⁴⁰ Észtországi muszlim vezetők és értelmiségiek az észtországi muszlim közösségről elmondják, hogy a muszlimok nemzeti és etnikai identitásukat igyekeznek inkább megőrizni, mintsem vallási identitásukat újraépíteni.⁴¹ A multietnicitás abban is megnyilvánul, hogy a közös imákat oroszul, tatáruul vagy arabul tartják.

A két világháború közötti független időszakban épült két mecset a második

³⁷ Elena BANKS: Latvia's Muslim community reaches out i.m.

³⁸ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/en.html#People>

³⁹ Idézi Ringo RINGVEE: Islam in Estonia. In: *Religious Freedom and its Aspects: Islam in Europe* i.m. 242. o. 2. lábjegyzet

⁴⁰ A Vallási Ügyek Hivatala a két közösséget egy „tételként” tartja nyilván. <http://www.humanrights.coe.int/minorities/eng/FrameworkConvention/StateReports/1999/estonia/Art8.htm>

⁴¹ Ringo RINGVEE: Islam in Estonia i.m. 244. o.

világháborúban elpusztult. A rendszerváltás óta napirenden van egy új mecset építése, melyet a hatóságok és a helyhatóságok is támogatnának – például 1989-ben Tallin városi tanácsa kész volt telket biztosítani az építkezéshez –, azonban a mecset megépítésére anyagi okokból máig nem került sor. Ennek másik okaként a források a muszlim közösségen belüli etnikai csoportok vetélkedését jelölik meg.

Jóllehet az észtországi muszlimok általában integrálódtak az észti társadalomba, a tervezett mecsetépítés kapcsán a figyelem homlokterébe kerültek 2000-ben. Az Észti Keresztény Néppárt kifejezetten kampányolt a mecsetépítés ellen. Maga a közösség nem politizál, kivételként említhető a csecsen válságban és háborúban kiadott nyilatkozatuk. Az Észti Iszlám Kongregáció ellenben aktív részese az észtországi vallási szövetségek között folyó párbeszédnek.

Az észti EU-csatlakozás körüli vitákban a migráció – különösen muszlim országokból vagy más európai muszlim közösségekből – komoly napirendi pont volt, azonban az aggodalmak máig nem igazolódtak be, csak nagyon kevés muszlim érkezett, ezek is igen különböző hátterekből. Ez a szempont azonban – ha csekélyebb mértékben is – továbbra is szerepel az észti társadalom napi-rendjén.

Haljand Udam, észti orientalista 2005-ben bekövetkezett halála előtt befejezte a Korán észti nyelvre fordítását, melyet 2007-ben adtak ki.

A Cseh Köztársaság és Szlovákia

A mai Cseh Köztársaság és Szlovákia muszlim kisebbségeinek története Csehszlovákia, illetve az annak megalakulását megelőző közép-európai regionális fejlődés folyamatába illeszkedik. A mai Szlovákia egy részének muszlim tapasztalata a Habsburg Birodalom, illetve Magyarország részeként az oszmán-török hódításhoz kapcsolódik, északi-keleti része a lengyel-litván hagyományokat mutatja, míg Csehország – távol a török-tatár hódításoktól, népmozgásoktól – a 19. század végéig gyakorlatilag teljesen kimaradt az iszlámmal való érintkezésből! Az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni terjeszkedésétől, 1878-tól kezdve, amikor Bosznia–Hercegovinát elfoglalták, Csehszlovákia megalakulásáig (1918. október 28.) a Monarchia részeként ezekre a területekre is volt valamelyes, ha nem is látványos muszlim – főleg bosnyák – bevándorlás. A Szovjetunió megalakulása után cserkesz és tatár menekültek is érkeztek Csehszlovákiába.⁴²

Csehszlovákia szocialista időszakában a jelentéktelen számú muszlim közösség a többi szocialista országhoz hasonlóan a politikai kapcsolatrendszer keretében kibővült a baráti arab országokból érkező diákokkal. A muszlim közösség vallásgyakorlatát ugyanúgy korlátozták, mint a többi vallásos közösségét, ezen túlmenően azonban különösebb üldöztetésnek nem voltak kitéve. Egyrészt, mert a közösség száma változatlanul jelentéktelen volt, másrészt mert az érkező diákok többnyire vallásukat nem, vagy csak kevéssé gyakorló személyek voltak. Kiválasztásuk egyik feltétele a baráti szocialista, szekuláris berendezkedésű arab rendszerekben, az arab nacionalizmus korában a rendszerhűség, de legalábbis az életszemléletben való megfelelés volt. Az arab világban bekövetkezett változások, az 1967-es arab vereséget követően az arab nacionalizmus és a szekularizmus alkonya, illetve ezzel együtt az iszlám újabb térhódítása a diákok körében is megjelent, így a hetvenes évektől kezdve Csehszlovákia minden egyetemi városában muszlim imahelyeket hoztak létre.

⁴² Miloš MENDEL: Beginnings of the Muslim Religious Community in former Czechoslovakia. http://www.isim.nl/files/news1_2.pdf

Csehszlovákia felbomlása, de különösen a Cseh Köztársaság és Szlovákia európai uniós csatlakozása egy újabb fejezetet nyitott, amennyiben – ha csekély mértékben is, de – megindult egyfajta bevándorlás, melynek keretében a muszlim közösség létszáma is nőtt.

Ma Csehországban mintegy 20 000-re tehető a muszlim közösség létszáma, akik közül mintegy 400 cseh konvertita. A többiek elsősorban a Balkánról, az arab országokból, illetve a Kaukázusból érkeztek, de vannak közöttük afgán és pakisztáni menekültek is. Szlovákiában – muszlim becslések szerint – mintegy 5000 muszlim él⁴³: elsősorban a szocialista időszakban diákként érkezett arabok, de mintegy 150 szlovák konvertita is található közöttük. Míg a bevándorlók főleg férfiak, a konvertiták nagyobb részt nők. Mind Csehországban, mind Szlovákiában az utóbbi években a muszlimok száma gyakorlatilag megkétszereződött.

Míg a szlovák társadalom általában közömbös a Szlovákiában élő muszlimokkal szemben, a cseh társadalom korábbi, a muszlim bevándorlókkal szembeni közömbösségét az utóbbi években a mecsetépítések körüli viták és az uniós országokból átglyűző félelmek és frusztrációk inkább iszlám-ellenessé alakították. Mindez köszönhető a 2001. szeptember 11-ét követő világpolitikai eseményeknek is, amennyiben ezt követően a kilencvenes években érkező balkáni menekültek után más etnikai háttérű – arab, kaukázusi, afgán stb. – menekültek érkeztek. A balkáni muszlimokat a cseh és a szlovák társadalom nem percipálta fenyegetésként: egyrészt nyelvi, etnikailag maguk is szlávok voltak, másrészt szekularizált életformát folytattak. Mind a csehországi, mind a szlovákiai muszlim közösségek – a többi közép-európai muszlim közösséghez hasonlóan – programjukban, tevékenységükben a toleranciát, a vallások és civilizációk közötti párbeszédet és megértést hangsúlyozzák.

A csehszlovákiai muszlimok – csehek és külföldiek együtt – először 1934-ben kezdtek közösségbe szerveződni, egy cseh konvertita, Muhammad Abdullah Brikcius vezetésével, és 1935-ben alapították meg a „*Muszlim Vallásos Közösség Csehszlovákiáért Prága Központtal*” nevű szervezetüket, melyet pártolók is támogattak, elsősorban az értelmiségi és üzleti körökből. (Ez történt Magyarországon is.) Bár a cseh konvertiták kevesen voltak, mégis ők próbálták az iszlámot terjeszteni. Brikcius újságíró és utazó volt, aki úgy vélte, hogy Németország lehet az a hatalom, mely a brit-francia gyarmati uralom alól segíthet a muszlim világot felszabadítani, ezért cikkeiben a náci Németországot támogatta. A második világháború után emiatt a csehszlovák muszlimok nehéz helyzetbe kerültek.

Bár 2004-ben hivatalosan is bejegyezték Csehországban a *Muszlim Szervezetek Fő Irodáját*, bejegyzésükkel szemben több szervezet is tiltakozott, egyrészt mivel nem tudták teljesíteni a törvényben előírt kvótát⁴⁴, másrészt olyan dolgokat hoztak fel ellenük, mint hogy az iszlám „a terrorizmus melegágya”, jellemzője a vallási türelmetlenség és a nők alárendeltsége, illetve megfogalmazták a társadalmat egyre jobban izgató fenyegetéseket: „párhuzamos muszlim társadalom kialakulása” és „Európa iszlamizálása”. Bár ezeket a fenntartásokat csak néhány szervezet fogalmazta meg, a muszlim közösség és az iszlám ügye a mecsetépítések körüli vitákkal került a közbeszéd napirendjére. 1995-ben, majd 2003–2004-ben Teplicében, 1995–1996-ban Brnóban, 2003-ban Orlovában és Prágában akartak mecsetet építeni, ami nem sikerült. Ma két imahely működik, Prágában és Brnóban, illetve 1999-ben megalapították Prága egyik külvárosában az Iszlám Központot, ahol azonban nem volt mecset. A mintegy 500 fő befogadására alkalmas mecset 2005 óta működik.

⁴³ A szlovák Statisztikai Hivatal szerint a 2001-es népszámláláskor 1212 fő vallotta magát muszlimnak. Idézi Gabriel PIRICKÝ: *Restrictive Legislation towards Numerically Small Religions in Slovakia: the Case of the Muslim Community*. Kézirat, 2009, 7. o.

⁴⁴ A cseh törvények értelmében ahhoz, hogy egy vallásos szervezet állami támogatásban részesüljön, tízezer aláírást kell összegyűjtenie. Ettől a feltételtől más vallási szervezetek esetében általában eltekintettek a hatóságok.

A csehországi *Muszlim Szervezetek Fő Irodája* ernyőszervezet, mely három szervezetből áll: a prágai *Iszlám Alapítványból*, a brnói *Iszlám Alapítványból* és a *Muszlim Diákegyesületből*. Elnöke és az egyik alelnök cseh konvertita, míg a másik alelnök iraki arab. Emellett két olyan civil szervezet működik, amelyik vallásos tevékenységet is folytat: a *Prágai Iszlám Kulturális Központok Uniója*, melyet törökök tartanak fenn és része a Törökországból finanszírozott „Iszlám Kulturális Központok” hálózatának, és a *Muszlim Unió*, melyet hivatalosan 2001. január 20-án alapítottak cseh konvertiták, de vezetője egy szudáni arab. Szlovákiában az *Iszlám Alapítvány Szlovákiában* (alapítva 1999-ben) vezetője egy szíriai arab, aki diákként érkezett az országba. Az Alapítvány céljai között szerepel Szlovákia és a muszlim országok közötti békés kapcsolatok ápolása, a szlovákiai muszlimok kulturális és szociális érdekeinek képviselése és humanitárius segély nyújtása természeti katasztrófák esetén.

Ma Szlovákiában négy imahely működik, ezek közül egy ideiglenes imahely Pozsonyban. A muszlim közösség évek óta próbálkozik egy kulturális központ és mecset felépítéséhez engedélyt szerezni, de a hatóságok elutasították a kérelmet arra hivatkozva, hogy egy mecset nem illene a pozsonyi belváros stílusához.⁴⁵ Mivel Pozsony közel van Ausztriához, a török muszlimok általában átjárnak Ausztriába, Hainburgba pénteki imára, ahol jelentős török lakosság él.

Magyarország

Magyarország muszlim kisebbségi története még Közép-Európán belül is különlegesnek mondható, amennyiben a muszlimok jelenléte nem volt folyamatos, a közösség – történeti távlatban legalábbis – nem volt homogén, továbbá az együttélés megelőzte a honfoglalást, azaz már a területen kívül megkezdődött.

Magyarországon a muszlim közösség jelenlétében legalább öt nagy korszakot lehet megkülönböztetni. A honfoglalás előtti kortól az Árpád-házi királyok uralkodásának végéig terjedő időszakot az esetenként a honfoglaló magyar törzsekkel vándorló sztyeppeit – elsősorban török – népek jellemzik; a hódoltság korában az Oszmán-Török Birodalom területéről érkező, balkáni vagy anatóliai török népek alkották a muszlim közösséget; míg a 19. század végén, a 20. század elején Bosznia-Hercegovina megszállásával, majd annektálásával a bosnyák törökség dominált. A szocialista időszakban a muszlim szó új etnikai tartalommal telt meg, amennyiben elsősorban a baráti arab szocialista országokból tanulni érkező fiatalokat jelentette. A rendszerváltás utáni szakaszra, de különösen a Magyarország uniós csatlakozását követő időszakban elmondható, hogy a magyarországi muszlim lakosság gyakorlatilag „internacionalizálódott”: egyrészt, ha csekély számban is, de szinte minden muszlim országnak élnek szülöttei Magyarországon, másrészt a magyar konvertiták az aktív közösség viszonylag jelentős hányadát teszik ki. A magyarországi iszlám fejlődésének, jelenlétének egyik legmarkánsabb jellemzője – sokféle forrása mellett –, hogy ezen szakaszok között gyakorlatilag eltűnt a muszlim közösség, még akkor is, ha műemlékekben, történetekben, nevekben stb. tovább élt is.

A mai Magyarországon élő muszlimok számának megítélése igen nehéz: népszámlálási adatokra hivatkozva mintegy 3200főt emlegetnek, mint magyar

⁴⁵ Egy 2005-os közvélemény-kutatás szerint a szlovákok 61,5%-a elutasítja a mecsetépítés tervét. Hivatkozva Gabriel PIRICKÝ: *Restrictive Legislation towards Numerically Small Religions in Slovakia* i.m. 9. o.

állampolgárságú muszlimot, azonban ez az adat meglehetősen bizonytalan. Egyrészt a 2001-es népszámlálás ötven év után először kérdezett rá az adott személy vallására, de a válaszadás önkéntes volt, és nem terjedt ki magára a vallásgyakorlatra. Mindössze a kérdezett személy vallási hovatartozására kérdezett rá. Másrészt a „muszlim” mint külön kategória nem szerepelt, a „más egyházhoz, felekezethez tartozó” és a „más istenhiten alapuló” kategóriából lehet rájuk következtetni.⁴⁶ A nem magyar állampolgárságú muszlimok kérdésében a becslések azonban ennél lényegesen magasabb számot, mintegy 20 000-50 000 főt említene⁴⁷, de ennél magasabb szám is – 60 000 – elhangzott már. A magyarországi muszlim közösség jellemzője, hogy – amellett, hogy etnikailag igen sokféle – muszlim tudatosságuk, közösséghez tartozásuk is igen változó lehet.

Az áttért magyar muszlimok többnyire a szunnita iszlámot választják, aminek vélhetően az a legfőbb oka, hogy a Magyarországon működő közösségek és az itt élő muszlimok túlnyomóan nagy többsége az iszlám szunnita ágához tartozik. A három legnagyobb muszlim szervezett közösség – a *Magyar Iszlám Közösség*, a *Magyarországi Muszlimok Egyháza* és az *Iszlám Egyház* – maguk is mindössze néhány száz főben – a MIK 1200 főben – jelöli meg tagjainak, híveinek számát. Ennél lényegesen nagyobb számot tesz ki a hivatalos közösségeket nem, vagy csak alkalmanként látogató muszlimok, üzletemberek, diplomaták, diákok száma. (Budapesten hét imahely működik.⁴⁸).

A magyar muszlim történelem különlegesnek mondható a térségben, amennyiben a magyar törzsek már a honfoglalást megelőző időkben, vándor-lásuk során találkoztak és együtt éltek muszlim törzsekkel, csoportokkal, sőt, a magyarok sztyeppeit történetének első forrásai között Dzshaháni, Ibn Fadlán⁴⁹, Ibn Ruszta és más arab utazók leírásai is szerepelnek.⁵⁰ Ismert, hogy a honfoglaló magyarokkal érkező kabarok muszlimok voltak, de a későbbiekben is érkeztek különböző muszlim csoportok a Kárpát-medencébe (volgai bolgárok, besenyők, kunok, később tatárok stb.), akik gyakran „első generációs” muszlimok voltak. Az Árpád-házi királyok uralkodása alatt élő muszlim közösség életének, jelenlétének fő forrásai közé tartoznak az Árpád-házi királyok törvényei és oklevelei, illetve Abú Hámid al-Garnáti („granadai”) utazó, aki 1150–1153 között élt Magyarországon.⁵¹ Míg az előbbiek közvetlenül a királynak alárendelt, általában katonai szolgálatot ellátó muszlimok kiváltságairól, később kiváltságainak visszaszorulásáról⁵² tanúskodnak, Garnáti a muszlim közösség

⁴⁶ <http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/05/tables/load1.html>; ZSUPPÁN András: „A gyermekeim már magyar muszlimok lesznek”. *Heti válasz*, 2010. április 24. <http://hetivalasz.hu/reflektor/a-gyermekeim-mar-magyar-muszlimok-lesznek-27633/>

⁴⁷ A Nemzetbiztonsági Hivatal Évkönyve, <http://www.nbh.hu/evk2005/05-0041.htm>

⁴⁸ Bővebben lásd KISS Enikő: *Muszlimok Budapesten*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2002. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár, <http://terebess.hu/keletkultinfo/muszlimok.html>

⁴⁹ Lásd IBNFADLÁN: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Simon Róbert kiadásában és jegyzetével, Corvina, Budapest, 2007

⁵⁰ Lásd például HARMATTA János: *A magyar honfoglalás írásos kútfői*. <http://pedtori.extra.hu/tori/Harmatta.doc>

⁵¹ O. G. BOLSAKOV-A.L.MONGAJT (szerk.): *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131-1153*. Gondolat, Budapest, 1985. 56., 139. o.

⁵² Az i. sz. 972 és 1291 közötti időszakban 32 magyar forrásutalásról tudunk, ahol a muszlimok említése mindig az iszlám rituális előírásainak korlátozásáról ad hírt. Lásd UDVARVÖLGYI Zsolt: *A magyar iszlám vallásszociológiája*. Budapest, Terebess, 1998. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/udvarvolgyi1.html>

mindennapjairól közöl információkat, többek között arról is, hogy az itt élő muszlimok a vallás dolgaiban járatlanok voltak és ő tanította őket.⁵³

A korabeli muszlim közösség a becslések szerint a lakosság mintegy 2–5%-át alkotta, de az Árpád-ház uralkodásának végére – a különböző, egyre inkább a muszlimok asszimilációját (is) célzó törvények hatására – a magyarországi muszlimok asszimilálódtak, teljesen beolvadtak a többségi társadalomba, vagy kivándoroltak Moldávián keresztül az Arany Horda területére⁵⁴, míg végül I. Nagy Lajos király uralkodása alatt az iszlám vallás gyakorlata teljesen megszűnt Magyarországon.⁵⁵

A hódoltságban „a későn megszerzett, távoli Magyarországra már nem jutott kisázsiai telepes, ez a veszélyes határtartomány önkéntes vándor-mozgalomra sem csábított. Az országban, amely a török korban különben is a reformáció és ellenreformáció harcával volt elfoglalva, az iszlám csak igen kis vonzerőt gyakorolt. A magyarok között kisszámú egyedi esettől eltekintve ismeretlen volt az iszlamizálás. Így a hódoltság muszlimjait azok között kell keresnünk, akiket a török államvezetés szolgálatra iderendelt.”⁵⁶

A törökök kiűzése és a karlócai békekötés után (1699) a magyar társadalomban folyamatosan jelenlévő, jelentősebb muszlim közösség nem volt. Bár a Rákóczi szabadságharcot és az 1848–49-es szabadságharcot követően számos magyar talált menedékre az Oszmán–Török Birodalomban, akik közül sokan át is tértek az iszlámra, Magyarországon nem volt muszlim közösség. A muszlim közösség újabb megjelenése Magyarországon Bosznia–Hercegovina 1878-as okkupációjához kapcsolódik, amikor is a Monarchia lakossága mintegy félmillió muszlimmal (is) növekedett. Ennek és a balkáni háborúknak a következményeként Magyarországon határozottan törökbarát hangulat alakult ki.⁵⁷ Ebben a kontextusban került sor 1916-ban az iszlám bevett vallássá nyilvánítására.⁵⁸

1916-ban Budapesten mintegy 2000, országosan mintegy 4000 muszlim élt, elsősorban a Balkán különböző területeiről. Köztük volt egy mintegy 300 főt számláló

⁵³ „Egy kicsit tanítottam őket a vallás tudományaira, néhányat sikerült arra ösztönöznöm, hogy próbálkozzanak az arab nyelvvel is, s nagy kitartással velük együtt arra törekedtem, hogy átismételjék és gyakorolják az imádkozás és egyéb vallási kötelezettségek előírásait. Hasonlóképpen röviden összefoglaltam számukra a (mekkai) zarándoklatra és az öröklésre vonatkozó előírásokat ... Korábban nem ismerték a pénteki imát, de most tőlem megtanulták a pénteki szentbeszéddel együtt...” O. G. BOLSAKOV-A.L.MONGAJT (szerk.): *Abu-Hámíd al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában* i.m. 56-57. o.

⁵⁴ UDVARVÖLGYI Zsolt: A magyar iszlám vallásszociológiája i.m.

⁵⁵ Lásd például A magyar iszlám története, <http://magyariszlam.hu/magyartort.htm> (a Magyar Iszlám Közösség honlapján)

⁵⁶ UDVARVÖLGYI Zsolt: A magyar iszlám vallásszociológiája i.m.

⁵⁷ „1912 júliusa óta létezett már egy osztrák törvény, amely elismerte a hanafita irányzatot, a magyar Törvényhozás azonban ekkorra még nem fejlődött idáig. Az országban ("Horvát-Szlavónország nélkül") az 1910-es népszámlálás adatai szerint 553 muszlim élt (179 török és 319 bosnyák ajkú, az utóbbiak nagy része katona volt), Bosznia-Hercegovinában pedig 612 137, ehhez járult még az 1878 májusában megszállt és 1913-ban a magyar közigazgatás alá rendelt Adakale szigetének mintegy ötszáz lakója. A törökök többsége a század első évtizedének végén telepedett le nálunk. Iparos emberek (sokan cukrászok) voltak, valamint diákok, akiknek első csoportja 1909-ben érkezett meg, élén egy Abdul-Latif nevű hitgondozóval. A századelőn a magyarországi törökbarát érzület tovább fokozódott Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Thököly Imre hamvainak hazahozatalával, továbbá a Széchenyi Ödön pasáról (Széchenyi Istvánnak, a »legnagyobb magyarnak« iszlám hitre áttért fiáról), és konstantinápolyi tűzoltóiról szóló hírekkel...” UDVARVÖLGYI Zsolt i.m.

⁵⁸ 1916. évi XVII. tc. az iszlám vallás elismeréséről

török csoport, akiknek egy török imámjuk (Abdul-Latíf) volt. Az elsősorban a bosnyákokat és más muszlimokat tömörítő budai közösség vezetője Durics Hilmi Huszein volt, aki – meglehetősen kalandos életút után – lett budai mufti 1931-ben. Élete végéig tervezte, hogy a Gül Baba türbe mellett egy mecsetet és iszlám központot hoznak majd létre. A két közösség nagyon rossz viszonyban állt egymással. Ugyanakkor Durics közösségét a kor ismert emberei pártoló tagokként támogatták. A két világháború közötti muszlim közösségek a második világháború után eltűntek, tagjai kivándoroltak, asszimilálódtak.

Az új korszak muszlim bevándorlói/betelepülői muszlim országokból származó diákok voltak, akik átmenetileg vagy végleg Magyarországon telepedtek le, de voltak közöttük olyan értelmiségiek is, akik az otthoni politikai rendszertől menekülve a szocialista baráti kapcsolatok nyújtotta oktatási, tudományos és művészeti ösztöndíjakkal érkeztek és maradtak itt. Az ő muszlimságuk, vallásgyakorlatuk azonban vagy nem létezett – a legtöbben ateistának vallották magukat –, vagy olyan laza volt a gyakorlatban, hogy a befogadó többségi társadalomban nem keltette a másság érzetét, legfeljebb a kuriózum szintjén, és nem akadályozta integrációjukat. Az első és a második generáció nem asszimilálódott, a vegyes házasságokban őrzik az etnikai másságot, része identitásuknak, de ebben a csoportban ez vallási köntösben általában nem jelenik meg.

Az első vallási alapú, kifejezetten a közös vallásgyakorlatra alakult szerveződés a *Muszlim Diákok Egyesülete* volt a 80-as években, és ekkortájt kezdődött meg a magyarok áttérése is. Az első magyarországi muszlim közösséget – *Magyar Iszlám Közösség* néven – 1988-ban jegyezték be, 20 taggal, sejkje/elnöke Mihálffy Balázs lett 1996-ig, amikortól Bolek Zoltán vette át a közösség vezetését. A közösséget – mivel az 1916-os törvényt soha nem helyezték hatályon kívül – az Állami Egyházügyi Hivatal jogfolytonosnak ismerte el a Durics Hilmi által alapított közösséggel. A MIK-hez ma mintegy 1200 hívő tartozik, többségükben magyar muszlimok, akiknek mintegy egynegyede külföldön él.⁵⁹ Terveik közé tartozik egy iszlám központ létrehozása, melyet akár Durics Hilmi Huszein terveinek⁶⁰ folytatásaként is értelmezhetünk. Magyarország határain átnyúló karitatív tevékenységet folytatnak, számos segélyszállítmányt vittek a muszlim világ konfliktus-sújtotta területeire (Irakba, Szudánba, Indonéziába stb.).

2000-ben alapították 300 fővel – Magyarországon élő muszlimok,⁶¹ zömmel arabok – Sulok Zoltán vezetésével a *Magyarországi Muszlimok Egyházát*, azzal a céllal, hogy hivatalosan összefogja az összes hazai muszlim szervezetet és alapítványt. Az MME Iszlám Kulturális Központja 2004 óta működik a Sáfrány utcában. Az MME a vidéki közösségekkel is szoros kapcsolatot tart fenn⁶², Szegeden ők működtetik a Mekka mecsetet és Pécsen a Jakováli Hasszán dzsámit, melyet használatra megkaptak.

A *Magyarországi Muszlimok Egyházából* vált ki – belső konfliktusok miatt – az *Iszlám Egyház*, melyet 2003-ban jegyezték be és melynek vezetője Szálih Tajszír. Ide mintegy 250 fő tartozik.⁶³ Legfőbb terveik között szerepel egy mecset építése, melyhez a telket már megvették, de – anyagi okokból, illetve a lakosság ellenállása miatt – még nem építették meg. Az Iszlám Egyház többször is a radikalizmus gyanújába esett: mecsetépítési terveik finanszírozása kapcsán vetődött fel a gyanús forrásból származó támogatás lehetősége, ezt azonban cáfolták. A mecset és iszlám központ építését

⁵⁹ Riport a *Magyar Iszlám Közösség* elnökével, <http://iszlam.com/riportok-beszelgetesek/634-riport-a-magyar-iszlam-kozosseg-elnokevel>

⁶⁰ Durics a Gül Baba türbe körül szeretett volna egy nagy iszlám központot létrehozni.

⁶¹ Riport a *Magyarországi Muszlimok Egyházának* elnökével, <http://iszlam.com/riportok-beszelgetesek/626-riport-a-magyarorszag-muszlimok-egyhazanak-elnokevel>

⁶² i.m.

⁶³ Különböző országokból jöttek, Líbiából, Egyiptomból, Szíriából, Afganisztánból, Kazahsztánból, Pakisztánból és több afrikai országból. KISS Enikő: Muszlimok Budapesten i.m.

legutóbb a megvásárolt telek környékén élők akadályozták meg, arra hivatkozva, hogy egy ilyen jelentős intézmény oly mértékben megnövelné a forgalmat, amely már zavarná a lakosokat.⁶⁴ 2005-ben pedig az *Iszlám Egyház* vezetőjét, Tajszírt tartóztatták le egy lakossági bejelentés kapcsán, mely szerint merényletet tervezett volna Móse Kacav izraeli elnök látogatása idején „egy zsidó múzeum” ellen. A vádat később bizonyíték hiányában ejtették.⁶⁵

A három szervezet közötti törésvonalak – a közép-európai viszonyok letükrözéseként – nem az etnikai és nem is a vallási (iszlámon belüli) különbségek mentén alakultak ki, amennyiben a közösség olyan kicsi és annyira heterogén, hogy vallási közösség szervezése etnikai vagy szunnita-síita alapon értelmetlen lenne. Ráadásul, mint azt korábban megállapítottuk, a Magyar-országon élő, muszlim országokból származó betelepültek közül sokan vallásukat – legalábbis közösségi szinten – nem gyakorolják, viszont honfi-társaikkal szorosabb-lazább kapcsolatot tartanak. Így például igen aktívan működik a *Magyarországi Arab Közösség Egyesülete*, de az egyes arab országokból származók szorosabban is összetartanak.

A három szervezet, de leginkább a MIK és az IE egymáshoz való viszonya feszült, gyakran – legalábbis a retorika szintjén – kifejezetten ellenséges, elsősorban világnézeti és személyes ellentétek miatt.⁶⁶ A nézet-eltérések, viták leginkább olyankor jönnek elő, amikor a világban valami olyan esemény történik, mely a muszlimokat negatívan állítja előtérbe. Ilyenkor a saját tevékenységük békés voltát hangsúlyozva utalnak a másik által jelentett esetleges veszélyre,⁶⁷ és próbálják magukat a magyar közvélemény szemében a másiktól megkülönböztetni. (Kérdés, hogy mekkora sikerrel.) Ugyanakkor, ha nem is látványosan, de nyilvánvalóan a hívők vonzása, akár átcsábítása is lehet a cél, hiszen a *zakátot* a hívő saját közösségébe fizeti be.

Mindhárom szervezetnek alapvető érdeke azonban, hogy az iszlámot békésnek, együttélésre alkalmasnak tüntesse fel, különösen, amikor a nemzetközi térben erőszak és iszlám összefonódni látszik (2001. szeptember 11., madridi és londoni merényletek, Mohamed-karikatúrák, iraki háború stb.). Ennek érdekében különleges hangsúlyt fektetnek tevékenységük, vallás-gyakorlatuk békés jellegére. Elutasítják az erőszakot és próbálnak védekezni a Magyarországon eléggé kezdetleges, de szórványosan megnyilvánuló iszlámellenességgel szemben. Mindhárom szervezet elutasítja a terrorizmus és a terrorista kapcsolatok vádját és saját érdekükben mindent megtesznek azért, hogy a terrorizmussal kapcsolatba hozható esetleges beszívargásokat

⁶⁴<http://www.helyitema.hu/XI.-Kerulet/Nem-epul-iszlam-kozpont.html>

⁶⁵ „Bezáratják Saleh Tayseer imaházát”, 2004. december 30.,

http://www.kisalfold.hu/hirek/bezaratjak_saleh_tayseer_imahazat/1120039/

⁶⁶ DOBROVITS Mihály: *Islamic Press in Contemporary Hungary*. In: *Religious Freedom and its Aspects: Islam in Europe* i.m. 324. o.

⁶⁷ "Az *Iszlám Egyház* nem toleráns, egyes síita testvéreinket például kitiltották a mecsetjükből. Ideológiájuk szélsőséges, nem ritkán antiszemita megnyilvánulásokról hallani. Az is érdekes, hogy a szír pénzmosók oda jártak imádkozni, sőt támogatták is az *Iszlám Egyházat*. Nálunk ilyen embereket nem találsz, nem véletlen, hogy minket a Nemzetbiztonsági Hivatal sem figyel annyira. Az *Iszlám Egyház* olyan pénzeket is elfogadott, amelyeket nem lett volna szabad" – mondta Bolek Zoltán, a MIK elnöke. "Bolek elnök úr el fog kárhozni, mert hamisan vádol, és viszályt szít. Inkább neki voltak kapcsolatai a magyar mozlímokhoz csapódó kétes alakokkal, akiktől pénzt kért, de nem kapott" – reagált a fentiekre Ferenci Demeter, az IE szóvivője. Idézi mindkettőt LINDNER Bálint: *Mozlimok Magyarországon: Igaz és igazabb hitűek*. *MaNcs*, XVI. évf. 19. szám – 2004-05-06 <http://www.manacs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=10117>; SZOBOTA Zoltán: *Ügynökök altatásban*, 2004. április 16., http://www.hetek.hu/belfold/200404/ugynokok_altatasban

megakadályozzák. Helyzetük tehát meglehetősen ambivalens és egyben kijelöli működésük korlátait is: egyrészt térítő vallásként híveket kell(ene) toborozniuk, másrészt a világpolitikai események tükrében meg kell húzniuk magukat, hogy ne kerüljenek feleslegesen a figyelem középpontjába.

A közösségek folyamatosan jelentik meg az iszlámmal, annak egyes rendelkezéseivel kapcsolatos magyar nyelvű anyagaikat. Saját – teljes – Korán-fordítást az *Islám Egyház* fordítóirodája készít, a tervek szerint 2010 folyamán, de részleteket elektronikusán már publikáltak. Magyar nyelvű Korán-fordítás már a 19. században megjelent az ún. Kassai Korán formájában. 1947-től Hollósi Somogyi József közölt töredék fordításokat. Teljes magyar nyelvű fordítást Simon Róbert, majd Mihálffy Balázs jelentetett meg.

Románia

Romániában az iszlám a 16 elismert vallás/felekezet egyike; a muszlimok az összlakosság mintegy 0,3%-át teszik ki, eredetüket tekintve a nagy többség török és tatár. A 2002-es népszámlálási adatok 67 566 muszlimot, főleg törököket és tatárokat, de mintegy 15 000 muszlim romát⁶⁸ és 3000 albánt⁶⁹ regisztráltak. Miközben a tatárok és más kisebbségek száma stagnál vagy csökken, a törökök száma lassú, de folyamatos növekedést mutat. A muszlimok túlnyomóan nagy része – történelmi okokból – a két dobrozdai megyében, Konstanca (85%) és Tulcea (12%) megyékben, illetve a nagyvárosokban él.

1. táblázat

A romániai muszlimok száma és aránya

(2002)

	Létszám/fő	%
Összlakosság	21 680 974	100
Török	32 098	0,14
Tatár	23 935	0,11
Muszlim	67 257	0,31

Forrás: Romániai népszámlálási adatok, 2002
<http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=8>

⁶⁸ A muszlim cigányok az oszmán uralom alatt tértek át az iszlámra, illetve telepedtek be az Oszmán-Török Birodalom más területeiről. Egy részük keveredett az anatóliai betelepült törökökkel, ők lettek a „török cigányok”. Számukat nem lehet tudni, mert a népszámláláskor törökként definiálták magukat. George GRIGORE: Muslims in Romania. *ISIM Newsletter* 3/99, http://www.isim.nl/files/news1_3.pdf 34.o.

⁶⁹ Az albánok az első világháborúban vándoroltak be, integrálódtak a török-tatár közösségbe, és az első albán nyelvű latin betűs Koránt Ploiestiben adták ki 1921-ben. George GRIGORE: Muslims in Romania i.m. 34.o.

2. táblázat**Etnikai csoportok**

(2002, fő)

Megye/város	Török	Tatár
Bukarest	2473	363
Konstanca	24 246	23 230
Tulcea	3334	179
Összesen	30 053	23 772

Forrás: Romániai népszámlálási adatok,
2002<http://nepszamlalas150.adatbank.transindex.ro/?t=orsz1>

3. táblázat**Vallási csoportok**

(2002, fő)

Megye/város	Muszlím
Bukarest	9488
Konstanca	48 454
Tulcea	3704
Összesen	61 646

Forrás: Romániai népszámlálási adatok, 2002
<http://nepszamlalas150.adatbank.transindex.ro/?t=orsz1>

A törökök és a tatárok nagyjából azonos nagyságrendű jelenléte arra utal, hogy a mai Románia területe, elsősorban a dobudzsai régió a Közép- és Kelet-Európát ért mindkét muszlim hatást – az északkeletet jellemző tatárt és a délkeletet jellemző oszmán-törököt – is megtapasztalta, azok itt egymást átfedve jelentek meg. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a 14. századtól kezdve az itt élő tatárok is oszmán-török alattvalók voltak.

Az első muszlimok, akiknek a jelenlétéről a dokumentumok beszámolnak, az a mintegy 10–12 000 anatóliai török volt, aki 1263–64-ben a Szeldzsuk Birodalom belső harcai elől menekülve telepedett le Dobrudzsában a szúfi dervis Sari Saltik vezetésével, akinek a sírja később zarándokhely lett. Az első pre-oszmán település neve Babadag⁷⁰ lett, amely hamarosan kulturális és vallási központtá fejlődött. (Itt építtette II. Bajazid szultán az első medreszét 1484-ben, mely 1903-ig működött, amikor is az iskolát áttelepítették az 1891-ben Medgidiában alapított hodzsaképzőbe.)

A tatárok első megjelenése szintén a 13. századra tehető: egyes források az orosz kenézek 1223-as vereségével hozzák kapcsolatba, amikor a győztes tatárok egészen a Duna torkolatáig nyomultak előre.⁷¹ Mások szerint az első tatár csoportok Nogáj tatár kán uralkodása (1280–1310) alatt érkeztek Dobrudzsába, amikor az Arany Horda a Balkán félsziget északi részét, Dobrudzsát is beleértve, meghódította. (A nogai recte: nogáj tatárok neve egyes elméletek szerint ennek az expanzióknak az emlékét őrzi⁷², míg mások szerint a nogáj népnév és Nogáj kán személye közötti összefüggés ma sem tisztázott.⁷³)

Az oszmán-törökök a 14. század végétől több hullámban foglalták el a mai Románia területét. I. Bajazid szultán (1389–1402) hódította meg először Dobrudzsát, majd 1419–20-ban I. Mehmet (1413–1421) ismét elfoglalta, végül az oszmán-török hatalmat a terület fölött II. Bajazid szultán erősítette meg, két vár, Kilia és Akkerman elfoglalásával 1484-ben. Dobrudzsa a ruméliai beglerbégség része lett. A muszlim betelepülés már I. Bajazid hódítása alatt megindult: a folyamatos anatóliai török bevándorlás mellett a szultán tatárokat telepített le Babadagban, II. Bajazid pedig volgai tatárokat Besszarábia déli, és Dobrudzsa északi részén. A törökök és a tatárok a következő évszázadokban egymást követő hullámokban érkeztek.

Míg a 16. században Dobrudzsát a „tatárok országának” nevezték – 1596-ban a krími tatár kán egyik testvére 40 000 emberével telepedett itt le –, a 17. században Dobrudzsában a falvak, városok nevei törökök voltak. A 17–18. században folyamatosan érkeztek Dobrudzsába krími tatárok, akiknek a száma jelentősen megnőtt, amikor a Krim-félszigetet 1783-ban elfoglalta a cári Oroszország. (A különböző hullámok jelentkeznek a tatár dialektusokban is: ma három tatár dialektust különböztetnek meg Dobrudzsában, a krími vagy sztyeppői [70%], a nogáj [20%] és a tengerparti [10%] dialektusokat.)⁷⁴ Az Oszmán–Török Birodalomban azonban más etnikai csoportokat is betelepítettek Dobrudzsába – ha jóval kisebb számban is –, perzsákat, kurdokat és arabokat, pl. 150 szíriai fellah családot 1831–1833-ban. (Valószínűleg ez, illetve a sztyeppői/közép-ázsiai hagyomány lehet az eredete a Dobrudzsában mind a törökök, mind a tatárok által gyakorolt, egyébként iráni eredetű, *nourúz*⁷⁵ megünneplésének.) Mindezek a népcsoportok keveredtek a törökökkel és gyorsan asszimilálódtak.

⁷⁰ A hely a szúfi dervis után kapta nevét, amennyiben jelentése „a baba/dede (~ apó, a szúfi előjárók, tisztelt személyek megszólítása, vö. Gül baba) hegye”. Itt található a Sari Saltiknak tulajdonított több síremlék egyike, ma is zarándokhely, melyet a török kormány támogatásával újíttak fel.

⁷¹ Tatari, www.divers.ro/tatari_ro

⁷² George GRIGORE: *Muslims in Romania* i.m. 34. o

⁷³ VÁSÁRY István: *Cumans and Tatars: Oriental military in the pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. Cambridge University Press, 2005, Cambridge, UK

⁷⁴ George GRIGORE: *Muslims in Romania* i.m. 34. o.

⁷⁵ A *nourúz* (új nap) az iráni új év kezdetét és megünneplését jelenti, március 21-én, a tavaszi napfordulókör. Az iráni népek körén kívül nem szokták ünnepelni.

Dobrudzsa az 1878-as orosz-török háború végéig oszmán-török uralom alatt maradt, mígnem az 1878-as berlini szerződés értelmében Dobrudzsa Romániával egyesült. Az orosz-török háború miatt a tatárok háromszor is elhagyták Dobrudzsát, de mindig visszatértek. 1878 után, az új Romániában a tatárok helyzete hasonlított a törökökéhez, marginalizálódtak és etnikailag asszimilálódtak. A 19. század végén a román Dobrudzsában mintegy 134 000 muszlim élt és 238 mecset működött.⁷⁶

A 20. század elején a gazdasági helyzet romlása miatt sok tatár és török emigrált Törökországba. A második világháború végén már csak 151 mecset működött, ami a muszlim lakosság számának csökkenését tükrözi. 1954-ben megszűnt a török nyelvű oktatás is. A muszlim népesség csökkenése máig folyik, annak ellenére is, hogy 1989 után új muszlim etnikai csoportok jelentek meg Románia nagyvárosaiban (Bukarestben, Iaşiban, Kolozsvárott, Temesváron), ezek száma azonban csekély és nem tudja ellensúlyozni a népességfogyást. Az új muszlimok főleg arabok a Masrekből, illetve kurdok, irániak stb., azonban csak keveseknek van állampolgársága és a legtöbbnek továbbmennek Európába amint tudnak, amitől viszont ezek a közösségek eléggé instabilak. Némelyüknek saját mecsetjeik, iskoláik, kulturális és vallási központjaik és kétnyelvű folyóirataik vannak. A régi és az új közösségek azonban párhuzamosan élnek egymás mellett. Miközben a többségi társadalom a mintegy 800 éves folytonossággal rendelkező, főleg Dobrudzsában koncentrálódott muszlim közösséget a sajátjának érzi (a „helyesen élő muszlimok”), addig az újonnan érkezetteket veszélyforrásként értékeli: egyrészt a terrorizmushoz kapcsolódó félelmek miatt, másrészt a lehetséges bevándorlás miatt.⁷⁷

Kis számban vannak román konvertiták is, akik még nem alapítottak saját közösséget. A muszlim közösségen belül az egyetlen kivételt a törökök képezik, akiknek a száma növekedett, ugyanis Törökországból sok török csatlakozott a romániai török közösségekhez. Ennek ellenére ma már csak 77 mecset működik és a muszlim temetők száma is 300-ról 108-ra csökkent.

A rendszerváltás a muszlim közösségek vallásgyakorlata és megszerveződése szempontjából hasonló következményekkel járt, mint Közép-Európa más országaiban. 1990-ben megalakult a *Romániai Török–Muszlimok Demokratikus Uniója* (UDTMR), a romániai török–tatár lakosság etnikai-vallási szervezete, mely később kettévált, és létrejött a *Romániai Törökök Demokrata Szövetsége* (UTDR) és a *Romániai Turko–Muszlim Tatárok Demokrata Szövet-sége* (UDTTMR). Mindkét szervezet elsősorban a kulturális és hagyományos értékek közvetítését, ápolását tartja céljának. A legutóbbi két parlamenti választáson (2004, 2008) mind az UTDR, mind az UDTTMR egy-egy képviselőt küldött a Képviselőházba.⁷⁸ Emellett az UDTTMR, melynek 22 csoportja működik a nagyobb városokban, és amely a 2004-es helyhatósági választásokon 3 polgármesteri helyet szerzett, a krími tatárokkal alakított ki szorosabb kapcsolatokat. (A romániai tatárok – történelmi okokból – a krími tatárok diaszpórájának tartják magukat.)⁷⁹

Ma Romániában a Kulturális és Vallási Ügyek Minisztériuma nyilvántartása szerint 77 mecset működik. A romániai iszlám központja Konstanca, a *muftiátus* székhelye. A romániai muszlim közösség 50 helyi muszlim csoportra oszlik, mindegyik maga választja a saját vezetését. A tagok biztosítják a vallási intézmény finanszírozását,

⁷⁶ TURCI, www.divers.ro/traditii_turci_ro

⁷⁷ KOZÁK Gyula: Romániai muzulmán intézmények diskurzusa az identitásról és integrációról i.m. 54-60. o.

⁷⁸ TURCI, www.divers.ro/traditii_turci_ro

⁷⁹ TATARI, www.divers.ro/tatri_ro

melyet állami támogatással, illetve a nemzetközi iszlám szervezetek támogatásával egészítenek ki. A muszlim vallási előjárók csoportja az imámokból, *imám-hatipok*ból és a müezzinekből áll. 2008-ban 35 imámot ismert el a Kulturális és Vallási Ügyek Minisztériuma.

A konstancai muftit – aki a muszlim közösség fő képviselője – az imámok közül választják titkos szavazással, de kinevezését a minisztériumnak és az államfőnek is jóvá kell hagynia. Munkáját a az iszlám *súra*-tanács segíti, mely 23 tagból áll (15 vallási személy, 8 civil, a leköszönő mufti és a Kemál Atatürk iszlám iskola vezetője) és gyakran ad tanácsokat adminisztratív és fegyelmi ügyekben.⁸⁰ A jelenlegi muftit, Murat Iusufot 2005 szeptemberében választották meg 5 évre, akkor 28 éves volt. Törökországban végezte vallási iskoláit. (2007 áprilisában Murat Yusuf egyfajta botrányt kavart, amikor kérte az Oktatási Minisztériumot, hogy ne ismerje el néhány romániai muszlim diplomáját, melyet azok bizonyos más intézményekben, pl. Szaúd-Arábiában, Szíriában, Szudánban, Egyiptomban szereztek, mondván, hogy ott „az iszlám egy veszélyes radikális formáját tanulták” és hogy olyan alapítványokkal dolgoznak együtt, melyek „terrorista propaganda terjesztésével vádolhatók”.)

A rendszerváltás az oktatásban is jelentős változásokat hozott: az 1965-ben Medgidiában bezárt medresét 1993-ban Musztafa Kemál Atatürk muszlim teológiai és pedagógiai főiskola néven újra megnyitották. Az 1959-től megszüntetett török és tatár nyelvű oktatás helyett 1989 után ismét bevezették a török nyelvű oktatást.⁸¹ Konstancában két havi folyóirat jelenik meg, a *Hakses* (románul és törökül) és a *Karadeniz* (románul, törökül és tatárul). A bukaresti Kriterion kiadó 1980 óta ad ki török és tatár nyelvű könyveket.

Bulgária

Bulgáriát érdemes külön tárgyalni mint olyan területet, amely tartósan, évszázadokon keresztül a *dár al-islám* részét képezte és amelybe – az itt tárgyalt országok közül egyedülként, talán Románia dobrudzsai területét leszámítva – tudatos és spontán, folyamatos és tömeges muszlim betelepülés folyt.

Ma Bulgáriában mintegy egymillió muszlim él: a 2001-es népszámlálás szerint 966 978 fő (12,02%).⁸² A muszlimok legnagyobb csoportját törökök alkotják (~ 750 000), de jelentős számban vannak bolgár muszlimok (pomákok), akiknek a számát nehéz megbecsülni, mivel az állam bolgárként kezeli őket, így a népszámlálási adatok nem mutatják őket (~ 250 000⁸³) és muszlim cigányok is, akiknek a száma szintén nehezen becsülhető.⁸⁴ A mintegy 5000 tatár a törököktől különálló etnikai csoportnak

⁸⁰ www.muftiyat.ro

⁸¹ George GRIGORE: Muslims in Romania i.m. 34.o.

⁸² Nemzeti Statisztikai Intézet, 2001, http://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm. Az 1992-es népszámlálás szerinti 1 110 295 főhöz képest (Maria KOINOVA: Muslims of Bulgaria, CEDIME-SE, 1999, <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Bulgaria.html>) ez mintegy 150 000 fős csökkenést mutat.

⁸³ Maria KOINOVA: Muslims of Bulgaria i.m.

⁸⁴ Az 1992-es népszámlálási adatok szerint a 313 396 romának mintegy 39,2%-a azonosította magát muszlimként (Lenkova, 20.o.). Mivel a 2001-es népszámlálási adatok szerint a cigányság száma jelentős, mintegy 20%-os növekedést mutatott, 370 908 főre növekedett

tartja magát, de nyelvileg szinte teljesen eltörökösödtek. A bulgáriai muszlimok túlnyomó része szunnita, de kisebb csoportokban (~ 7,5%⁸⁵) síiták is találhatók, alevik, akiket kizilbasnak is neveznek.⁸⁶ Azt tartják magukról, hogy irániak, kurdok, törökök és bolgárok leszármazottai. A szunnita-síita különbség azonban Bulgáriában nem jelent szembenállást, inkább történelmi adottságként fogható fel, aminek oka nyilvánvalóan a bolgár nacionalizmus és a kommunizmus muszlim kisebbségekkel szembeni politikájában, asszimilációs törekvéseiben keresendő.

A bulgáriai muszlimok nagy része számára az iszlám inkább kulturális identitásuk része, semmint egyfajta elkötelezett vallásosság kifejezése, annak ellenére, hogy a rendszerváltás után egyfajta vallásos fellendülés itt is jelentkezett, csakúgy mint Közép-Európa más vallásos közösségeiben. A bulgáriai muszlimok vallásgyakorlata meglehetősen „hiányos” – a törökök mindössze 25%-a imádkozik naponta ötször -,⁸⁷ és elsősorban a két nagy vallási ünnep, a *kurban bayram* és a *ramazan bayram* megünneplésére és a szigorú temetkezési szokásokra szorítkozik. Az iszlámmal általánosan együtt járó más szokások (a nők kendőviselete, az alkohol- és sertéshústilalom stb.) betartása nem jellemző.

4. táblázat

Bulgária lakosságának etnikai összetétele a 2001-es népszámlálás alapján

(fő)

Összesen	Bolgár	Török	Cigány	Más	Nem mondja	Ismeretlen
7 928 901	6 655 210	746 664	370 908	69 204	62 108	24 807

Forrás: Nemzeti Statisztikai Intézet
http://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm

5. táblázat

Bulgária lakosságának vallási összetétele a 2001-es népszámlálás alapján

(fő)

Összesen	Keresztény	Muszlim	Más	Nem mondja	Ismeretlen
7 928 901	6 638 870	966 978	14 937	283 309	24 807

Forrás: Nemzeti Statisztikai Intézet
http://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm

(Nemzeti Statisztikai Intézet, 2001, http://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm), vélhetően a magukat muszlimként azonosító romák száma is növekedett.

⁸⁵ Mariana LENKOVA: Turks of Bulgaria. *CEDIME-SE*, 1999, 32. o.,

<http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Bulgaria.html>

⁸⁶ A jelen tanulmány kereteit meghaladja a síita iszlám és az alevi/kizilbas fejlődés, leszármazás és reláció kifejtése.

⁸⁷ Mariana LENKOVA: Turks of Bulgaria i.m. 32. o.

Bár vita folyik arról, hogy az iszlám pontosan mikor is érte el Bulgária területét – egyes források a 11. században betelepült kun és besenyő csoportokkal hozzák összefüggésbe –, az iszlám megjelenését általában az oszmán–török hódításhoz kapcsolják, amire a legfőbb bizonyíték az lehet, hogy a korabeli bizánci krónikák nem szólnak a kereszténységgel párhuzamosan létező iszlámról.⁸⁸ A bolgár királyságot 1396-ban hódították meg az oszmán–törökök, amit a nacionalista és szocialista időszak politikai diskurzusa szerint a helyi lakosság elleni népiirtás és erőszakos iszlamizálás követett. Figyelembe véve azonban a szomszédos országokban, elsősorban Romániában megállapított folyamatokat, valószínűsíthető, hogy Bulgária területére is hasonlóképpen anatóliai törökök (esetenként a birodalom más népeinek kisebb csoportjai is) hullámai érkeztek. Ha volt is erőszakos iszlamizáció – amíg a terület *dár al-harb*, azaz meghódítandó volt –, a későbbiekben ez a folyamat (az iszlamizáció) valószínűleg inkább természetes módon mehetett végbe: a rabszolgák, ha áttértek, felszabadultak; a vegyes házasságokban született gyermekek, illetve a családoktól a *devşirme*⁸⁹ keretében „beszedett” (elrabolt) gyermekek muszlimok lettek⁹⁰. (Ez utóbbi a bolgár folklór hangsúlyos eleme, annak ellenére, hogy voltak családok, akik a karrier lehetősége miatt adták oda fiaikat.) Sokan a társadalmi felemelkedés miatt tértek át, ráadásul az áttérteknek nem kellett *dzsizját*⁹¹, a nem-muszlimokra kirótt fejadót fizetniük.

Az erőszakos iszlamizáció elmélete a bolgár folklóron kívül három 17. századi bolgár krónikán alapszik, melyek egyikét egy Metodii Draginov nevű pap írta, és a bolgár nacionalizmus és nemzetépítés kedvelt motívuma (ellenségkép-teremtés). A közelmúlt kutatásai azonban azt mutatják, hogy a 19. században, a modern Bulgária megszületését követően a nacionalista történetírók saját céljaik szerint értelmezték ezeket a forrásokat. A rodopei lakosság a valóságban inkább önként, gazdasági előnyök és a társadalmi előrelépés miatt tért át.⁹² De nemcsak az áttérés mikéntjét, hanem az áttérők etnikai hátterét is vitatják: míg a török történészek szerint a pomákok (bolgár muszlimok) a 11. században betelepült kunok és besenyők leszármazottai, így a legrégebbi török kisebbség Európában, addig a görög történészek szerint a bolgár muszlimok az ókori trákok és görögök leszármazottai.

Az Oszmán Birodalomban a különböző muszlim csoportok – etnikai hátterüktől függetlenül – a többségi társadalomhoz tartoztak, kisebbségbe Bulgária megalakulása (1878) után kerültek. A modernkori Bulgária nemzeti fejlődése, majd a kommunista Bulgária internacionalista és bolgár kommunista nacionalista szakaszai a muszlim kisebbségek sorsát is alapjaiban határozták meg. Mivel a balkáni szláv népek nacionalizmusa, öntudatra ébredése az Oszmán–Török Birodalom *millet*-rendszeréből fakadóan éppen az oszmán–törökök iszlámja ellenében fogalmazódott meg, a muszlim kisebbség a 19. század végén céltáblává vált. Így a modern Bulgária történetét a törökök

⁸⁸ Maria KOINOVA: *Muslims of Bulgaria* i.m. 4. o.

⁸⁹ Bernard LEWIS: *Isztambul és az oszmán civilizáció*. Gondolat, Budapest, 1981. 68. o.

⁹⁰ Meg kell jegyezni azonban, hogy a gyerekeket szülőhelyükről elvitték, ők közvetlenül nem a helyi muszlimok számát gyarapították.

⁹¹ A *dzsizja* az iszlám hódítás kezdeteitől létező adó, melyet az iszlám által elismert „könyves népek” tagjai, zsidók és keresztények fizettek, cserében szabadon gyakorolhatták vallásukat és saját törvényeik szerint élhettek. Egyes korszakokban és egyes területeken éppen azért nem támogatták a helyi lakosság tömeges áttérését, mert ez komoly bevételkiesést jelentett volna.

⁹² Erre utal az a tény is, hogy a hódoltság korabeli Magyarországon sem voltak erőszakos térítések, azaz nem ez volt az általános gyakorlat.

és bolgár muszlimok egymást folyamatosan követő emigráció-hullámjai jellemezték, elsősorban Törökország felé.

Az 1878-as san stefanói békét felülvizsgáló berlini egyezmény következtében létrejött a bolgár fejedelemség és Kelet-Rumélia,⁹³ aminek következményeként 730 000 török és bolgár muszlim emigrált Törökországba attól való félelmükben, hogy mivel a háború alatt a törököket támogatták, a győztesek bosszút állnak rajtuk, hiszen a háború alatt a bolgárok mecseteket és muszlim falvakat romboltak le. A *dár al-iszlám* végleg visszaszorult, helyét a *dár al-harb* vette át – bár jogilag 1908-ig a fejedelemség és a tartomány egyaránt az Oszmán Birodalom „kiváltságolt” része volt –, míg az oszmán–török „vallási” államfelfogás (*millet*-rendszer) helyébe a nemzetállamiság lépett. Ezek a markáns változások, melyek az oszmán–török múlt teljes felszámolását célozták, nem kedveztek a korábbi uralkodó többségnek, annak ellenére sem, hogy egyrészt a berlini szerződés (1878) előírta a kisebbségek jogainak védelmét, másrészt az alkotmány garantálta az állampolgárok egyenlő jogait. Mindez azonban gyakorlatilag az oszmán–török gyakorlat folytatása volt, mely a kisebbséget vallási mássága alapján határozta meg. A vallási vezetők közvetlen kapcsolatot tarthattak fenn híveikkel, függetlenül attól, hogy azok hol tartózkodtak, ami történetileg ugyan az ortodox szlávok orosz kapcsolatának megalapozottságát szolgálta, így azonban a muszlimok továbbra is (oszmán–török!) kalifájuk spirituális vezetése alá tartoztak. A bolgár fejedelemség területén 12 mufti működött – állami fizetéssel, megmaradtak a muszlim vallási bíróságok és az iskolák.

A bulgáriai muszlimok első – kisebbségi létben létrejött – önszerveződése 1897-ben alakult *Bulgaristan Muallimin-i Islamiye Cemiyeti* néven. Az *Ittikal-i Islam* nevű karitatív szervezet 1911-ben jött létre. Mindkettő vallási alapon szerveződött és nem szorgalmazta a szekuláris identitást. 1918–20-ig a török kisebbség iskolái szinte kizárólag muszlim iskolák voltak, melyekben olyan hodzsák tanítottak, akik semmiféle szekuláris képzettséggel nem rendelkeztek.

Az 1879-es alkotmány mellett, mely előírja a vallási kisebbségek védelmét (lásd előbb), az 1880. július 9-én elfogadott '*A keresztények, muszlimok és zsidók spirituális kormányzásáról szóló átmeneti szabályzat*' volt a fő vallási kisebbségek működésének garanciáját nyújtó jogi eszköz. A tíz mufti-körzetben a muftiknak széles körben adott jogokat, és a kormány semmilyen formában nem avatkozhatott bele a kisebbségek vallási ügyeibe. 1895-ben elfogadták '*A muszlimok kormányzásának átmeneti szabályait*'. Ennek értelmében a főmuftit a király nevezi ki királyi rendelettel, míg a körzeti muftikat a helyi muszlimok választották, de a választást a királynak és a Kül- és Vallási Ügyek Minisztériumának jóvá kellett hagynia.⁹⁴

Az 1923-as *A Bulgáriai Királyságban élő muszlimok spirituális struktúrájának és kormányzásának alapdokumentuma* szinte korlátlan jogokat biztosított a Kül- és Vallási Ügyek Minisztériumának. Minden körzeti mufti állami alkalmazott volt és külföldi intézménnyel csakis a minisztériumon keresztül tarthatott kapcsolatot.

Az európai nemzetállami fejlődés azonban megállíthatatlanul a bolgár nemzeti identitás megteremtése és a kisebbségek asszimilációja irányában haladt. Az 1912–13-as balkáni háborúkban a bolgár identitás és a török-ellenesség ismét erőre kapott és a – elsősorban bolgár – muszlimok nevének és vallásának megváltoztatásában öltött testet.

⁹³ Az északi fejedelemség a szultán hűbérese maradt, de fejedelmét maga választotta, míg a déli fejedelemség, Kelet-Rumélia autonómiát kapott, de keresztény kormányzóját a szultán nevezte ki. 1908-ban az egyesült Bulgária kikiáltotta függetlenségét.

⁹⁴ Mariana LENKOVA: *Turks of Bulgaria* i.m. 33. o.

A balkáni háborúkat és az első világháborút –amelyekben Bulgária Törökországgal került szembe – újabb kivándorlási hullámok követték, majd a két világháború között az 1925-ös bolgár-török megállapodás keretében további 150 000–200 000 török és bolgár muszlim hagyta el az országot. Mindez annak ellenére történt, hogy az 1920-as évekig a bolgár nemzetállam és a muszlim vallási elit között egyfajta hallgatólagos paktum volt érvényben, amennyiben ha a vallási vezetők visszatartják a muszlimokat a szekuláris politizálástól – féltek a törökországi változások hatásától, hiszen a bulgáriai muszlimok még ekkor is a *sejhülszlám* vallási fennhatósága alá tartoztak –, az állam nem avatkozik a vallásos közösség ügyeibe, azaz tulajdonképpen az oszmán–török *millet*-rendszer gyakorlata élt tovább.

A Török Köztársaság kikiáltása (1923) után átmenetileg ismét megváltozott a bulgáriai muszlim közösség sorsa: megakadályozandó, hogy a kemalista török nacionalista ideológia gyökeret verjen a bulgáriai muszlimok körében, a bolgár állam támogatta a muszlim közösség vallási identitásának megerősítését, ami továbbra is fenntartotta a muszlimok vallási autonómiáját. (A bolgár és a török történetírás különbözőképpen interpretálja a kemalizmus hatását a bulgáriai törökökre: miközben a bolgár történészek szerint a kemalizmus egyfajta pánturkizmus volt, melynek célja az volt, hogy a bulgáriai törököket Ankara eszközévé tegye, a törökök szerint a kemalizmus egy etnikailag tudatos török közösséggé kovácsolta a bulgáriai törököket.⁹⁵) A kemalizmus hatása a bulgáriai törökök körében nem tisztázott, a különböző politikai erők különbözőképpen értékelték. Annyi bizonyos, hogy az 1920-as évek végén megalakult a *Turán* ifjúsági sport és kulturális egyesület, mely tevékenységében kemalista hatást is mutatott. Az 1920–30-as években számos olyan újság és folyóirat is megjelent, melyek szintén kimutathatóan kemalista hatást tükröztek.⁹⁶ A kormányzat – a kemalista hatást ellensúlyozandó – a hagyományos (kvietista) muszlim identitás fenntartásában és erősítésében volt érdekelt, nem pedig abban, hogy egyfajta új török nemzeti identitás alakuljon ki a bulgáriai muszlimok/törökök körében.

Az 1930-as években azonban ismét az erőszakos asszimiláció került előtérbe, a *Rodina* nevű szervezet agitációs kampányba kezdett, hogy a muszlimokat kereszténységre térítse és nevüket megváltoztassa. Bár 1932-ben Törökország megszigorította bevándorlási politikáját, 1935 és 1940 között további 95 000 török távozott Törökországba.

A propaganda és az asszimilációs törekvések nemcsak a törököket és a bolgár muszlimokat érintette, hanem a romákat is, akiket nemcsak vallásilag, hanem etnikailag is diszkriminálták, nem vehettek részt például a muszlim vallási közösség vezetésében. A 20. század elején szavazati joguk sem volt, bolgárokkal nem házasodhattak.

A kommunista időszak elején – 40-es, 50-es évek – az internaciona-lizmus nevében hagyták a nemzeti kisebbségeket, sőt, segítették kulturális identitásuk megőrzését a sztálinista tézis értelmében, hogy a szocialista rendszerben az etnikai kisebbségeket tisztelni kell, mivel úgy gondolták, hogy a szocialista, osztály-alapú identitás kialakulásával az meghaladja majd az etnikai különbségeket. Azonban miközben az etnikai identitást támogatták, keményen visszaszorították a vallást: a *Felekezeti törvény* (1949) minden jogalapot megadott az államnak a vallásgyakorlat feletti teljes ellenőrzéshez. Különös erőfeszítéseket tettek az iszlám visszaszorítására arra hivatkozva, hogy „először is idegen volt a Balkánon, amit az oszmán–törökök kényszerítettek rá a bolgárookra, másodsor évszázadokra megakasztotta a bolgár

⁹⁵ i.m. 6. o.

⁹⁶ Bővebben lásd Mariana LENKOVA: *Turks of Bulgaria* i.m. 16. o.

kulturális fejlődést, harmadrészt idegen elemek (Törökország) reakciós elemei vallási radikalizmust akartak általa bevinni Bulgáriába, negyedszer akadályozta a muszlimok integrációját a szocialista nemzetbe, ötödször az iszlám annak a hagyományos kultúrának volt meghatározó eleme, amely megakadályozta a modernizációt (szocialista fejlődést).⁹⁷

A kommunista időszakban a főmufti és a regionális muftikból álló testület irányította a muszlim közösség ügyeit, de őket a kormányzathoz való lojalitásuk alapján nevezték ki. Bár az 1947-es alkotmány garantálta a lelkiismereti szabadságot, voltak korlátozások az iszlámra: a *vakf*-birtokokat államosították, a *hodzsák* (vallási tanítók) számát csökkentették, és a sumeni vallási főiskolát szekularizálták. 1949-ben minden Korán-iskolát bezártak. Sok mecsetet bezártak, hagytak romosodni, vagy múzeummá, boltokká alakították. 1952 után az iskolákban betiltották a vallásoktatást és mindent megtettek az otthoni vallástanítás ellehetetlenítésére.

Az 1950-es évek első felében rövid ideig közeledés volt tapasztalható a bolgár kommunisták és a török kisebbség között, amikor a Kommunista Párt megpróbálta a törököket is bevonni a pártba a szocialista török kisebbség megteremtése érdekében,⁹⁸ de még így is mintegy 150 000 török és bolgár muszlim hagyta el Bulgáriát 1950–51-ben, amiben nagy szerepet játszott a földek államosítása is. Az ötvenes évek közepén a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága a kommunista internacionalizmusból megkezdte az átmenetet a kommunista nacionalizmusba, így a bolgár nemzeti jelleg erősítése ismét az előtérbe került. Ezzel párhuzamosan addigra már világosan látszott, hogy az iszlám mélyebben gyökerezik, mint gondolták. Így 1958-ban a BKP Központi Bizottsága döntő ütközetre szánta el magát az iszlám ellen. A hatvanas években ennek megfelelően erőteljes asszimiláció indult meg, melynek keretében a folyamatos iszlám-ellenes propaganda mellett megpróbálták kiszorítani a mindennapi életből a muszlim szokásokat, a nők számára háztartási kultúra-képzést szerveztek, „átstruktúrázták” az ünnepeket, a hagyományos vallási ünnepek helyébe szocialista ünnepeket léptettek – egészségügyi okokból támadták, majd betiltották a *ramadánt* és a *kurban bayramot* –, betiltották a muszlim temetkezést és tovább csökkentették a *hodzsák* számát.⁹⁹

1971 után még erőteljesebb asszimilációs törekvések jelentkeztek a Bolgár Kommunista Párt új programja, a kommunista nacionalizmus jegyében: meghirdették az „egy-nemzetiségű Bulgária szocialista állam” programját – ez lett az 1971-es alkotmány alapja is: nem említ etnikai kisebbségeket, mindenki bolgár állampolgár, egyrészt bolgárok, másrészt nem-bolgár eredetűek. A bolgár muszlimoknak és a románoknak neveiket ismét bolgár nevekre kellett cserélniük. A török kisebbség helyzete egy kissé más volt, amennyiben nekik volt egy anyaállamuk, Törökország. Mindez azonban nem védte meg őket az 1984-ben a soraikban indított névcseré-kampánytól, amit a bolgár nacionalizmus tudományos igazolásával hajtottak végre, azaz hogy származásilag a törökök valójában bolgárok, csak az oszmán-törökök erőszakkal eltörökösítették és az iszlámra térítették őket. Az 1984-1989 közötti asszimilációs kampánynak a törökök keményen ellenálltak: a névcseré ellen tüntetéseket szerveztek, ahol a tüntetőkkel szemben a katonaságot és a speciális alakulatokat is bevetették. Jablanovo várost pedig három napra egyenesen ostrom alá vették, melynek során egyes források szerint 34-en meghaltak.¹⁰⁰ A bebörtönzött török aktivisták számát 450–1000 főre becsülik. Az

⁹⁷ i.m. 9.o.

⁹⁸ i.m. 7., 24. o.

⁹⁹ Maria KOINOVA: Muslims of Bulgaria i.m.

¹⁰⁰ Hugh POULTON: *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. 2nd edition, Minority Rights Group, London, 1993. 140.o. Idézi Mariana LENKOVA: Turks of Bulgaria i.m. 12. o.

ellenállás terrorcselekményekben is jelentkezett: többek között 1984. augusztus 30-án bomba robbant a plovdivi pályaudvaron és a várnai repülőtéren.

Bár a tüntetések és az éhségsztrájkok folytatódtak, 1985-ben Zsivkov bejelentette, hogy Bulgária egy-nemzetiségű állam, nincs több török Bulgáriában, sőt, tulajdonképpen nem is volt, mivel a bulgáriai törökök valójában eltörökösített bolgárok voltak. Mivel a nevük bolgárosítva lett, hivatalosan nem is lehetett nyomon követni, bár a hatóságok többnyire pontosan tudták mégis, hogy kikről van szó. Még több mecsetet bezártak, leromboltak. Már csak bolgárul lehetett imádkozni. A Koránt nem nyomtatták és nem hozták be. A muszlim rituálék – körülmetélés, esküvő, temetés – szigorúan betiltották. A körülmetélést ellenőrizték is és szigorú büntetés (börtön) járt érte. A temetéseket is ellenőrizték, a muszlim sírokat lerombolták. Mivel a főmufti, a körzeti muftik és a vallási közösségek az államtól kapták a pénzt, az állam kiszolgálóivá váltak, sőt, kijelentették, hogy a bulgáriai muszlimok sosem voltak törökök (1985).¹⁰¹ Közben "hazafias" nevelés is zajlott – bolgár tanárok segítségével.

Az asszimilációs kampány okai között azonban nemcsak a kommunista-nacionalista ideológiai megfontolások szerepeltek, hanem elsősorban olyan megfontolások, hogy a gazdasági nehézségekről és a demográfiai változásokról (a bolgár muszlimok és a törökök több gyereket szültek mint a bolgárok) eltereljék a figyelmet. Mindezt alátámasztották a nemzetközi változások is: a 70-es évek végétől, majd a 80-as években folyamatosan erősödtek a világban az iszlám mozgalmak, az iszlám előretöréséről lehetett beszélni. Közép-Európa is változóban volt. Mindezen folyamatok Bulgária belső biztonságát fenyegették, ezért a Zsivkov-rezim úgy döntött, megszabadul muszlim kisebbségétől. 1989. május 31-én Zsivkov bejelentette a TV-ben, hogy a törökök távozhatnak Törökországba. Bár ezt önkéntes kivándorlásnak tüntették fel, sokakat kényszerítettek, mások meg félelemből mentek el. Mintegy 330 000 török vándorolt ki, akik a bulgáriai mezőgazdasági munkaerő felét jelentették.

1989 novemberében vége lett a Zsivkov-rezimnek. A törökök és a pomákok demonstrációinak hatására a bolgár kormány december 29-én visszavonta az asszimilációs törvényt, visszavehették neveiket, gyakorolhatták iszlám szokásaikat, használhatták a nyelvüket. Ugyanez vonatkozott nemcsak a törökökre és a pomákokra, hanem a romákra is. A bolgár állampolgárok neveiről szóló törvény 1990 márciusában megteremtette a jogi lehetőségét annak, hogy a következő egy év alatt több mint 600 000 török, bolgár muszlim és roma visszavegye régi iszlám-arab nevét.¹⁰² A kivándorlás és a tüntetések bizonyos etnikai feszültségeket generáltak: bolgár nacionalista jelszavak is elhangzottak („Bulgária a bolgároké!”), illetve például egy 1992-es közvéleménykutatás adatai szerint a lakosság 83,8%-a a törököket „vallásos fanatikusnak” tartotta.¹⁰³

1990-ben megalakult az MRF, a *Jogokért és Szabadságért Mozgalom* (Движение за права и свободи – ДПС), melyet általában a törökök és a többi muszlim képviselőjének tartanak, annak ellenére, hogy a mozgalom – az alkotmány 11. pontjának megfelelően, mely tiltja, hogy etnikai vagy vallási alapon hozzanak létre pártokat – sohasem ismerte el, hogy a törökök pártja lenne. Ennek ellenére a párttagok és a pártra szavazók mintegy 90%-a török. Az MRF ma Bulgáriában a harmadik legnagyobb politikai párt, 1990 óta folyamatosan jelen van a parlamentben, gyakran megkerülhetetlen koalíciós partner, a mérleg nyelve. Szekuláris, liberális párt, mely az iszlámra a muszlim közösség emberi jogainak szemszögéből tekint. Támogatja a

¹⁰¹ i.m. 12. o.

¹⁰² Mariana LENKOVA: *Turks of Bulgaria*, 9. o.

¹⁰³ i.m. 23. o.

kulturális és vallási autonómiát, de következetesen távol tartja magát a területi autonómia kérdésétől. Az MRF a 2005-ös választásokon a szavazatok 14,07%-át kapta. Ma a koalíciós kormány tagja és három miniszteri tárcát visz.

Bulgária, mint jelentős muszlim kisebbséggel rendelkező állam, bizonyos mértékig „hozza” azokat a jelenségeket, melyek más muszlim országokban is megfigyelhetők: nevezetesen az „állami iszlám” mellett megjelenik az ellenzéki iszlám, ha politikailag jóval kevésbé szervezett is mint máshol, illetve mindkettőtől részben elkülönülve a népi iszlám gyakorlata.¹⁰⁴ Ugyanakkor a rendszerváltás utáni vita a főmufti megválasztásáról arra utal, hogy az iszlám kérdéseiben is lehetnek hivatalos és ellenzéki vélemények, és hogy a belpolitika időnként ezeket az ügyeket is felvállalja. 1992-ben a Vallási Ügyek Igazgatósága érvénytelennek minősítette a muszlim főmufti (Nedim Gendzsev) megválasztását. A muszlim vezetők fellebbeztek, a Legfelsőbb Bíróság azonban elutasította a beadványt. A Vallási Ügyek Igazgatóságának emberei elfoglalták a főmufti hivatalát és a főmufti és a regionális muftik helyére saját embereiket ültették. Mivel azonban a főmufti igen erős támogatottsággal rendelkezett a Bolgár Szocialista Pártban, amint a BSzP megnyerte 1994 decemberében a választásokat, a főmuftit visszahelyezték hivatalába.¹⁰⁵ Ezt az ellenzék ismét megtámadta a Legfelsőbb Bíróságon, amely azonban elismerte a Minisztertanács határozatát és a Nedim Gendzsev vezette *Legfelsőbb Muszlim Tanács* legitimitását.

A bolgár többség és a török/muszlim kisebbség kapcsolata békés, a mai Bulgáriában egy teljes muszlim intézményrendszer látja el a muszlim közösség spirituális irányítását és biztosítja a muszlimok szabad vallásgyakorlatát. A legmagasabb fórum a *Nemzeti Konferencia*, amely a *Legfelsőbb Muszlim Tanácsot* és a főmuftit választja. A *Legfelsőbb Muszlim Tanács* a muszlim közösség adminisztratív szervezete, amely a főmuftiból, a tíz regionális muftiból, a *Legfelsőbb Muszlim Tanács* elnökéből és tíz regionális muszlim személyiségből áll.¹⁰⁶

Ma Bulgáriában mintegy ezer mecset és imaház működik. A muszlimok vallási jogait elismerik, mecseteket építhetnek, a mufti előtt érvényesíthetik a házasságkötést, a muszlim hagyományoknak megfelelően temetkezhetnek. A rendszerváltást követő tíz évben mintegy száz új mecsetet építettek.

Közép-Európa különlegessége tehát egyrészt az idősímban, másrészt a muszlim közösségek milyenségében és mennyiségében jelentkezik. A régió egyes országaiban az iszlám megjelenése óta folyamatosan, másokban szakaszosan volt/van jelen, de mindenképpen messze megelőzi időben Nyugat-Európát (az Ibériai-félsziget kivételével). A közép-európai iszlám alapvetően oszmán-török és tatár eredetű, ezért szinte teljesen szunnita. Az arab és más népekhez köthető iszlám csak a 20. század második felében jelent meg, majd a közép-európai rendszerváltások következtében vált valóban sokszínűvé. Miközben ez egyrészt feszültségeket eredményez régiek és újak között, történelmi okok és a százalékosan gyakorlatilag nem kimutatható számarány miatt az iszlám világban hagyományos törésvonalak (szunnita-síita, jogi iskolák), de az

¹⁰⁴ A liberális iszlám – azaz az európai muszlimok azon törekvése, hogy az iszlámot az európai életmóddal, értékrenddel és felfogással összhangba hozzák – a bulgáriai helyzet különlegességéből adódóan egyelőre nem jelent meg.

¹⁰⁵ Mariana LENKOVA: *Turks of Bulgaria* i.m. 33. o.

¹⁰⁶ i.m. 18. o.

etnikai különbségek sem játszanak szerepet.

Bár az újonnan bevándorlók száma az utóbbi években folyamatos növekedést mutat különösen Közép-Európa európai integrációja miatt, a térség valószínűleg változatlanul inkább tranzit-terület marad, mintsem végcél. Ennek egyik fontos oka – Közép-Európa gazdasági helyzete és a muszlim közösségek csekély száma mellett – a nyelv, különösen azokban az országokban, ahol az ország nemzeti nyelvének ismerete törvényben rögzített előfeltétele az állami munkavállalásnak.

Miközben a demokratikus átalakulás és az euro-atlanti integráció következtében a közép-európai államok belső rendszere és jogrendje megfelelne a kisebbségek befogadásának – még akkor is, ha kollektív jogokat nem mindegyik országban kapnak – , az itt élő kisebbségek nem muszlimok. A Nyugat-Európából ismert xenofób jelenségek Közép-Európában más kisebbségek, elsősorban a roma lakosság ellen irányulnak. Ugyanakkor igen nagy a veszélye annak, hogy az iszlamofóbia átgyűrűzik Nyugat-Európából és gyűlöletet kelt egy olyan közösséggel szemben, amely – egyelőre legalábbis – létszámában igen kicsiny, gyakorlatilag nem létezik.

*Melléklet***Adatok a közép-európai iszlámról**

ország	mecset	Korán	össznépesség	muszlim
Bulgária	van	van	7,2 millió (7 928 901)*	1 000 000 (966 978)*
Csehország	van	van	10,2 millió	20 000
Észtország	--	van	1,3 millió	1400–14 000
Lengyelország		van	40 millió	20 000
Lettország		készül	2,2 millió	500–10 000
Litvánia			3,5 millió	2860
Magyarország	--	2	10 millió	20–50 000
Románia	van	van	22,2 millió	67 566
Szlovákia	nincs		5,4 millió	5000

* a 2001-es bolgár népszámlálás adatai,
http://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm

Forrás: CIA World Factbook
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lo.html>
(letöltve 2009. április 12.)

Felhasznált irodalom

- AKULE, Dace: Turkish EU membership from Latvia's perspective: Why should we care? <http://www.europeum.org/doc/pdf/869.pdf>
- BANKS, Elena: Latvia's Muslim community reaches out. *The Muslim News*, 29-01-2004, <http://www.muslimnews.co.uk/news/news.php?article=6839>
- BOLSAKOV, O. G.–A. L. MONGAJT (szerk.): *Abu-Hámíd al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131-1153*. Gondolat, Budapest, 1985
- DOBROVITS Mihály: Islamic Press in Contemporary Hungary. In: *Religious Freedom and its Aspects: Islam in Europe* i.m.
- „Eastern Minorities”, Latvian Institute, http://www.li.lv/index.php?Itemid=471&id=102&option=com_content&task=view
- GRIGORE, George: Muslims in Romania. *ISIM Newsletter* 3/99, http://www.isim.nl/files/news1_3.pdf
- HARMATTA János: A magyar honfoglalás írásos kútfői.** <http://pedtori.extra.hu/tori/Harmatta.doc>
- IBNFADLÁN: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Simon Róbert kiadásában és jegyzeteivel, Corvina, Budapest, 2007
- KISS Enikő: Muszlimok Budapesten. *MTA Politikai Tudományok Intézete*, Budapest, 2002. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár, <http://terebess.hu/keletkultinfo/muszlimok.html>
- Maria KOINOVA: Muslims of Bulgaria, *CEDIME-SE*, 1999, <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Bulgaria.html>
- KOZÁK Gyula: Romániai muzulmán intézmények diskurzusa az identitásról és integrációról. *Korunk*, 2009/5, 54-60. o.
- LEDERER, Gyorgy: Countering Islamist Radicals in Eastern Europe, *CSRC discussion paper* 05/42, September 2005
- LENKOVA, Mariana: Turks of Bulgaria. *CEDIME-SE*, 1999, 32. o., <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Bulgaria.html>
- LEWIS, Bernard: *Isztambul és az oszmán civilizáció*. Gondolat, Budapest, 1981
- LINDNER Bálint: Mozlimok Magyarországon: Igaz és igazabb hitűek. *MaNcs*, XVI. évf. 19. szám – 2004-05-06 <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=10117>
- A magyar iszlám története*, <http://magyariszlam.hu/magyartort.htm> (a Magyar Iszlám Közösség honlapján)
- MENDEL, Miloš: Beginnings of the Muslim Religious Community in former Czechoslovakia. http://www.isim.nl/files/news1_2.pdf

- NALBORCZYK, Agata S.: Islam in Poland. 600 Years of Muslim Presence. In: *Religious Freedom and its Aspects: Islam in Europe*. Centrum pre Európsku Politiku, Bratislava, 2005
- N. RÓZSA, Erzsébet: Mediterranean Migration to New Central European Member States of the EU. Present and Future trends. *IEMed Yearbook 2007*, Institut Europeu de la Mediterrània, Barcelona, 269-272. o.
- PIRICKÝ, Gabriel: *Restrictive Legislation towards Numerically Small Religions in Slovakia: the Case of the Muslim Community*. Kézirat, 2009
- RACIUS, Egdunas: The 'New Old' Islam in Lithuania. In: *Religious Freedom and its Aspects: Islam in Europe* i.m.
- RINGVEE, Ringo: Islam in Estonia. In: *Religious Freedom and its Aspects: Islam in Europe* i.m.
- Riport a Magyar Iszlám Közösség elnökével, <http://iszlam.com/riportok-beszelgetesek/634-riport-a-magyar-iszlam-kozosseg-elnokevel>
- Riport a Magyarországi Muszlimok Egyházának elnökével, <http://iszlam.com/riportok-beszelgetesek/626-riport-a-magyarorszagi-muszlimok-egyhazanak-elnokevel>
- SZOBOTA Zoltán: Ügynökök altatásban, 2004. április 16., http://www.hetek.hu/belfold/200404/ugynokok_altatasban
- TÜSKE László: Visszatérítők: Az iszlám radikalizmus gyökerei. *Magyar Narancs*. 15. évf. 33. szám, 2003. augusztus 13. <http://index.hu/kulfold/mancs815/>
- UDVARVÖLGYI Zsolt: A magyar iszlám vallásszociológiája. Budapest, Terebess, 1998. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/udvarvolgyi1.html>
- VÁSÁRY, István: *Cumans and Tatars: Oriental military in the pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*. Cambridge University Press, 2005, Cambridge, UK
- ZSUPPÁN András: „A gyermekeim már magyar muszlimok lesznek”. *Heti válasz*, 2010. április 24. <http://hetivalasz.hu/reflektor/a-gyermekeim-mar-magyar-muszlimok-lesznek-27633/>